

GÖTEBORGS UNIVERSITET

LUST och PLÅGA

Om kvinnlig hämnd i grekiska tragedier

Göteborgs universitet
Institutionen för historiska studier
Antikens kultur och samhällsliv
Magisteruppsats
HT 2017
Eva Persson
Handledare: Birgitta Sjöberg

ABSTRACT

Kvinnliga hämnare är vanligt förekommande i grekiska tragedier. I uppsatsen görs en analys av tre kvinnliga hämnare, Medea, Klytaimnestra och Elektra, vad avser deras känslor, drivkrafter, makt och agerande beträffande de hämndakter som de utför. Analysen tar sin utgångspunkt i psykologiska hämndteorier, dels Aristoteles teorikonstruktion och dels moderna teorier. Aristoteles teori och de moderna teorierna skiljer sig inte åt i något väsentligt avseende. Aristoteles kriterier för hämndbegär är att det är förenat med plåga, den lidna oförrätten skall innebära en ringaktning av någon lägre i rang gentemot någon som har högre rang, hämndfantasier är lustfyllda, hämnden måste kunna uppnås, förövaren måste förstå varför hämnden genomförs och hämnden återställer maktbalansen mellan offer och förövare. Slutsatsen i uppsatsen är att de kvinnliga hämnarna uppfyller samtliga kriterier med undantag av kriteriet att förövaren skall ha lägre status än offret för att hämndbegär skall uppstå. Även gudars inverkan på hämnarna liksom frågan om varför tragödem så ofta valde kvinnliga hämnare diskuteras.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Disposition	7
2. FORSKNINGSÖVERSIKT	8
3. TEORI	11
3.1 Hämnsteorier	11
3.1.1 <i>Hämnden som fenomen</i>	11
3.1.2 <i>Aristoteles teori</i>	13
3.1.3 <i>Moderna teorier</i>	15
3.1.4 <i>Aristoteles contra moderna teorier</i>	18
3.2 Teori om intersektionalitet	19
4. METOD	21
5. TRAGEDIERNAS FOND	22
5.1 Myterna	22
5.1.1 <i>Myten om Jason och Medea</i>	22
5.1.2 <i>Myten om Pelopiderna</i>	23
5.2 Teatern i det klassiska Athen	24
6. DRAMERNA	26
6.1 Författare, uruppförande och översättning	26
6.2 Handling	26
6.2.1 <i>Medea</i>	26
6.2.2 <i>Agamemnon</i>	27
6.2.3 <i>Gravoffret</i>	28
6.2.4 <i>Sofokles Elektra</i>	29
6.2.5 <i>Euripides Elektra</i>	29

7. ANALYS	31
7.1 Medea	31
7.1.1 Hierarki mellan offer och förövare	31
7.1.2 Oförrätten	31
7.1.3 Offrets plåga	32
7.1.4 Offrets status och självbild efter oförrätten	32
7.1.5 Offrets planer på och drömmar om hämnd	33
7.1.6 Hämndens utförande	35
7.1.7 Förövarens kvittens på skälet till hämnden	37
7.1.8 Maktbalansen mellan offer och förövare och offrets status efter hämnden	37
7.1.9 Offrets känslor efter hämnden	38
7.2 Klytaimnestra	38
7.2.1 Hierarki mellan offer och förövare	38
7.2.2 Oförrätten	38
7.2.3 Offrets plåga	40
7.2.4 Offrets status och självbild efter oförrätten	41
7.2.5 Offrets planer på och drömmar om hämnd	42
7.2.6 Hämndens utförande	43
7.2.7 Förövarens kvittens på skälet till hämnden	44
7.2.8 Maktbalansen mellan offer och förövare och offrets status efter hämnden	44
7.2.9 Offrets känslor efter hämnden	44
7.3 Elektra	46
7.3.1 Hierarki mellan offer och förövare	46
7.3.2 Oförrätten	47
7.3.3 Offrets plåga	47
7.3.4 Offrets planer på och drömmar om hämnd	47
7.3.5 Hämndens utförande	49
7.3.6 Förövarens kvittens på skälet till hämnden	50
7.3.7 Maktbalansen mellan offer och förövare och offrets status efter hämnden	50

7.3.8 <i>Offrets känslor efter hämnden</i>	51
8. DISKUSSION	52
8.1 Jämförelse mellan Aristoteles teori och de tre kvinnornas hämndakter	52
8.1.1 <i>Offrets plåga</i>	52
8.1.2 <i>Hierarki mellan offer och förövare</i>	52
8.1.3 <i>Lustfyllda fantasier</i>	52
8.1.4 <i>Makt att hämnas</i>	53
8.1.5 <i>Kvittens på hämnden</i>	53
8.1.6 <i>Återställd maktbalans</i>	54
8.2 Hierarki mellan offer och förövare	54
8.2.1 <i>Medea</i>	54
8.2.2 <i>Klytaimnestra</i>	57
8.2.3 <i>Elektra</i>	57
8.3 Överensstämmelse mellan Aristoteles teori och de tre kvinnornas känslor, drivkrafter och beteenden	58
8.4 Gudars inverkan på kvinnornas drivkrafter och beteenden	60
8.5 Orsaker till tragödemernas val av kvinnliga hämnare	62
9. SLUTSATSER	65
10. SAMMANFATTNING	67
BIBLIOGRAFI	69

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Hämnd är en mänsklig företeelse som förekommit så långt bakåt i tiden som vi kan följa. Lusten till hämnd är förmodligen en av de mest kraftfulla mänskliga känslorna.¹ Det finns beskrivningar av hämndakter från alla tider såsom i den grekiska mytologin, i gamla testamentet, i *Iliaden* och *Odysseen*, i dramatik som Shakespeares *Macbeth*, i litteratur som Alexandre Dumas *Greven av Monte Cristo* och i filmer som George Lucas *Star Wars* och Quentin Tarantinos *Kill Bill*. Det lär finnas ett kinesiskt ordspråk som säger: Om du söker hämnd, gräv två gravar.²

Hämnd är ett vanligt tema i grekiska tragedier. Även kvinnliga karaktärer är frekvent förekommande som hämnare, vilket kan förvåna mot bakgrund av den begränsade roll som kvinnor hade i det klassiska Athen. Här kan nämnas Klytaimnestra som mördar Agamemnon som hämnd för offrandet av dottern Ifigenia, Elektra som hämnas på Klytaimnestra för mordet på Agamemnon och Medea som hämnas på Jason för att han överger henne för en korinthisk prinsessa genom att mörda de gemensamma sönerna.

1.2 Syfte och frågeställningar

Teorier om hämnd har utvecklats under tidernas gång. Redan under antiken analyserade Aristoteles mänskliga känslor ur ett retoriskt perspektiv. Hans teori om vrede och hämnd är även i vår moderna tid intressant för en analys av hämnd. Psykologer har varit sena med att intressera sig för hämnd och varför den utförs och har ägnat uppmärksamhet åt detta först under de senaste hundra åren.

Syftet med uppsatsen är att undersöka vilka drivkrafter, känslor, beteenden och maktfrågor, som är förenade med de hämndakter som utförs av Medea, Klytaimnestra respektive Elektra och om dessa överensstämmer med Aristoteles teori om vrede och hämnd och moderna hämndteorier. I detta sammanhang undersöks också gudars inverkan på de tre kvinnliga hämnarnas drivkrafter och beteenden samt orsaken till att

¹ Frijda 1994, 263.

² Solomon 1994, 308.

tragödem så ofta valde kvinnliga hämnare trots kvinnors normalt sett socialt tillbakadragna roll under perioden ifråga.

Följande frågor undersöks i min analys av de tre kvinnornas känslor, drivkrafter, makt och beteenden:

- Vilken hierarki råder mellan offer och förövare före oförrätten och vad baserar den sig på i form av social identitet som etnicitet, ålder, kön och status?
- Vilken oförrätt utsätts hämnaren för?
- Plågas hämnaren av oförrätten och hur tar det sig uttryck i dramat?
- Innebär oförrätten att hämnarens status och självbild skadas?
- Hur planeras hämnden? Vilka fantasier och drömmar har hämnaren?
- Hur utförs hämnden?
- Får hämnaren ett kvitto på att förövaren uppfattar varför hämnden utförs?
- Innebär hämnden att maktbalansen mellan förövaren och hämnaren återställs och därmed också offrets status?
- Vilka är känslorna hos hämnaren efter hämnden?

1.3 Disposition

Av avsnitt 1, Inledning, framgår syfte och frågeställningar för uppsatsen. I forskningsöversikten i avsnitt 2 går jag igenom den viktigaste moderna litteraturen som använts för uppsatsen. I avsnitt 3 redogör jag för de teorier som används i uppsatsen, vilket är hämndteorier och teorin om intersektionalitet. I avsnitt 4 går jag igenom metod för uppsatsen. I avsnitt 5 ges en bakgrund till de dramer som analyseras i form av bakomliggande myter och information om teatern i det klassiska Athen. I avsnitt 6 redogörs för det empiriska materialet, de dramer som behandlas i uppsatsen. I avsnitt 7 görs en analys av Medeas, Klytaimnestras och Elektras känslor, drivkrafter, makt och agerande i samband med deras respektive hämndakter. I avsnitt 8 diskuteras huruvida det som framkommit i analysavsnittet innebär att de tre kvinnornas känslor, drivkrafter, makt och beteenden överensstämmer med använda hämndteorier samt diskuteras innebörden av gudars agerande i dramerna samt frågan om varför tragödem valde kvinnliga hämnare. I avsnitt 9 redogör jag för mina slutsatser och i avsnitt 10 följer en sammanfattning.

2. FORSKNINGSOVERSIKT

Grekiska tragedier har varit föremål för intensiv forskning och det finns mycket intressant litteratur i ämnet. Även det ofta förekommande hämndtemat har behandlats av många forskare. Jag redogör nedan för den litteratur som jag huvudsakligen använt mig av.

Helene P. Foley gör i sin *Female acts in Greek tragedy* en genomgång av vilken roll kvinnliga karaktärer spelar i grekiska tragedier med särskilt fokus på klagovisor och moraliskt agerande. Hon gör detta utifrån den roll kvinnor hade genom olika skeden av livet som jungfrur, hustrur och mödrar. Hon tar också upp mäns och kvinnors sociala roller vid tiden för tragedierna och varför kvinnliga karaktärer ofta agerar inte som kvinnor förväntas göra utan som män.

Froma I. Zeitlin har i *Playing the other: Gender and society in Classical Greek literature* samlat essäer skrivna av henne mellan slutet av sjuttioalet och mitten av nittiotalet om den arkaiska och klassiska grekiska litteraturen. Hennes fokus är frågan hur grekerna använde sig av genus som en organiserande kärna i litteratur och socialt tänkande. För denna uppsats är hennes tankar om manliga och kvinnliga karaktärers inverterade könsroller i tragedierna intressanta.

Anne P. Burnett behandlar hämnd i grekiska tragedier i *Revenge in Attic and later tragedy*. Hon tar som utgångspunkt att hämndtragedier genom sin brutala handling fyllde funktionen att gjuta passion och, vad hon benämner, hälsosam extrem våldsamt i en publik som under perioden ifråga ansågs ha blivit undergiven, feg och mjuk, såsom Perikles påstod i sitt liktal.³ Vid slutet av 400-talet minskade dock enligt henne lusten att se brutala händelser på teaterscenen, eftersom det dagliga livet i Athen vid den tidpunkten innehöll nog med social oreda och våld.⁴ Burnett går därefter i sin bok igenom ett antal hämndtragedier och kommenterar olika aspekter av dem. Burnetts utgångspunkt i boken från 1998 skiljer sig markant från en artikel som hon publicerade 1973, *Medea and the tragedy of revenge*, där hon menade att publiken under hela 400-talet efterfrågade något mer sofistikerat än den brutala hämnden och hade börjat fundera över om det var så enkelt att avgöra vad som var gott respektive ont.⁵

³ Burnett 1998, xiv-xv.

⁴ Burnett 1998, 225.

⁵ Burnett 1973, 2.

Edith Hall för i sin *Inventing the barbarian* fram tesen att det under den klassiska tiden pågick två parallella processer som var en reaktion mot hotet från Persien och syftade till att stärka grekernas ställning. Den ena gick ut på att stärka gemenskapen mellan de grekiska stadsstaterna genom panhelleniska strömningar. Den andra hade till syfte att markera skiljelinjen mellan greker och icke-greker, "barbarerna".⁶ En grek skulle vara vis, modig, besinningsfull och rättrådig.⁷ Detta åtskiljande av greker och barbarer skulle medföra att barbarer hierarkiskt hamnade under grekerna. Tragöderna medverkade i denna process genom att framställa barbarerna som exempel på karaktärer som var i avsaknad av de traditionella grekiska dygderna. Halls bok är av intresse med avseende på Medea som var icke-grek.

Simon Goldhill har i *Reading Greek tragedy* skrivit om den grekiska tragedin med dess bakgrund och kopplingar till den politiska kontexten och har behandlat ett antal teman gemensamma för tragedierna. Hämnad är dock inte ett tema som behandlas särskilt ingående. Goldhill har i *Aeschylus The Oresteia* gjort en genomgång av Aischylos trilogi, dess politiska kopplingar, tragedins uppkomst i Athen och genusfrågor i dramat.

Victoria Wohl undersöker begreppet "the exchange of women" i sin bok *Intimate commerce: Exchange, gender and subjectivity in Greek tragedy*. Begreppet avser överförandet av en kvinna från en man till en annan som brud, gåva eller tävlingstrofé. De tre tragedier hon använder som undersökningsmaterial är Sofokles *Trachiniae*, Aischylos *Agamemnon* och Euripides *Alcestis*. Enligt Wohl speglar tragediernas behandling av utbytet av kvinnor förhållandena vid tiden för tragedierna och förstärkte också företeelsen.

Nancy Sorkin Rabinowitz undersöker i sin bok *Anxiety veiled: Euripides and the traffic in women* genusperspektiv i Euripides dramer utifrån jungfruliga karaktärer som offerar sig själva för något högre syfte (som Ifigenia i Euripides version) eller karaktärer i form av mogna kvinnor som antar manliga drag (som Medea). Rabinowitz utforskar hur tragedierna påverkade kvinnorna i publiken och deras roll i det manliga samhällets konsolidering.

Jean-Pierre Vernants och Pierre Vidal-Naquets bok *Myth and tragedy in ancient Greece* består av ett antal essäer som tidigare publicerats i två volymer. *Mythe et tragédie en Grèce ancienne* utkom 1972 och utgavs på engelska 1981. *Mythe et tragédie en Grèce*

⁶ Hall 1989, 125.

⁷ Pl. Resp. 4.427e10-11.

ancienne deux utkom 1986. Samlingsvolymen utgavs på engelska 1988, som framgår av bibliografin. Essäerna behandlar allmänna frågor om de grekiska tragedierna som sociala och psykologiska villkor, spänningar och tvetydigheter med mera, men även teman rörande enskilda dramer. För min uppsats har essän 'Intimations of the will in Greek tragedy' varit av intresse. I denna essä behandlar Vernant frågan om människans fria vilja under antiken.

David Konstan behandlar i *The emotions of the ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical literature* frågan om huruvida uppfattningen om känslor i antiken överensstämmer med uppfattningen idag, varvid han ägnar betydande utrymme åt översättningsfrågor relaterade till frågeställningen. Han använder som utgångspunkt Aristoteles teori om känslor i *Rhetorica* och gör kopplingar till den klassiska litteraturen såsom epik och tragedier. Det är främst vad Konstan skriver beträffande vrede och hämnd som är av intresse för denna uppsats.

Den forskare som är den som närmast behandlar min problemställning är Konstan. Han jämför vissa aspekter av Aristoteles teori om vrede och hämnd med några tragedier. Han gör dock ingen allomfattande analys av någon utvald hämnare utifrån Aristoteles teori. Jag har inte funnit att det finns någon forskare som på ett systematiskt sätt jämfört kvinnliga hämnarens känslor, drivkrafter och agerande med Aristoteles hämndteori eller moderna hämndteorier.

3. TEORI

3.1 Hämnsteorier

3.1.1 *Hämnden som fenomen*

Hämnden som fenomen har intresserat poeter, dramatiker, romanförfattare, filmmakare och filosofer under så lång tid bakåt i historien som vi kan överblicka. Hämnden har dock fått liten uppmärksamhet av psykologer jämfört med andra känslor trots sin intensiva och genomträngande karaktär.⁸

Huruvida hämnden är ett fenomen som ser likadant ut överallt och i alla tider är omtvistat. Vissa anser att den är ett universellt fenomen direkt kopplat till vår moraliska intuition och vår subjektiva uppfattning om rättvisa⁹ medan andra är av uppfattningen att det finns goda skäl att anta att det existerar olikheter geografiskt och tidsmässigt.¹⁰

En psykolog som intresserat sig för hämnd är Nico Frijda, som var professor i psykologi vid Amsterdams universitet. Han ägnade sin karriär åt människans känslor och gav ut sitt magnum opus *The emotions* 1986. I detta verk behandlade han dock inte hämnd, men Frijda åtgärdade detta 1994 genom essän 'The lex talionis: on vengeance' i samlingen *Emotions: essays on emotion theory*.

Frijda definierar hämnd som en handling avsedd att skada någon annan till följd av en känsla att själv ha blivit sårad av personen ifråga. Avsikten med hämnden är dock inte att reparera skadan, att stoppa den från att fortsätta eller att åstadkomma materiell vinning.¹¹ Han menar att hämnden har tre karaktärsdrag: frånvaro av tydlig vinning eller användbarhet, hög grad av våldsamhet och långvarighet vad avser hämndbegär.¹² Frijda ställer sig frågan om vad hämnd som fenomen har för syfte.¹³

Frijda menar att det på samhällsnivå är lätt att se vad hämnd har för funktion. Hämnden innebär en maktutjämning, som medför att när individer eller grupper försöker påtvinga andra sin vilja, så tjänar hämnden till att korrigera detta, d.v.s. hämnd är den sociala maktregulatorn i ett samhälle som saknar centralt rättssystem. Därutöver

⁸ Frijda 1994, 263-264; Knoll 2010, 89.

⁹ Gollwitzer et al 2010 med referenser.

¹⁰ Konstan 2006, 5.

¹¹ Frijda 1994, 266.

¹² Frijda 1994, 269.

¹³ Frijda 1994, 270-271.

tjänar hämnden till att avskräcka från angrepp, då rädslan för hämnd lägger band på utövandet av våld och girighet. En utförd hämnd förhindrar upprepning av det beteende som utlöste hämnden och har på så sätt en stabiliserande funktion i ett samhälle. Mycket talar för att denna sociala funktion av hämnd har medfört att evolutionen skapat en drift till hämnd hos människan.¹⁴ Hämnd har dock en tendens att eskalera, vilket innebär att en oförrätt hämnas med ett större angrepp än den ursprungliga oförrätten, och kan leda till fejder utan slut. Detta har föranlett samhällen att reglera och begränsa utövandet av hämnd, på vilket *lex talionis* i Andra Moseboken ”ett öga för ett öga, en tand för en tand” är ett exempel.¹⁵

I det antika Grekland existerade hämnd som en stabiliserande funktion i samhället, den s.k. blodshämnden. Blodshämnden var en social skyldighet.¹⁶ Den innebar att familjen var tvungen att hämnas om en familjemedlem dödades. Det fanns tre skäl till denna skyldighet. Det första var den avskräckande effekten på samhällsnivå, vilken skulle avhålla från dödande. Det andra var att hämnd ansågs krävas från den dödes sida, då den döde hade bragts om livet innan tiden var inne och det enda som kunde kompensera för det var att hämnd utkrävdes. Det tredje var att ett renande måste ske efter dödandet. Dödande ansågs medföra smitta, *miasma*, som kunde spridas från mördaren till personer i dennes närhet och i förlängningen till hela samhället, vilket innebar risk för att gudarna utsatte hela samhället för plågor, som exempelvis pest. Skyldighet att vidta åtgärder mot en mördare ålåg en vid krets av anhöriga, men i praktiken var det närmaste vuxne manlige släkting som skulle utföra blodshämnden.¹⁷ Vid tiden för de grekiska tragedierna hade blodshämnden börjat ersättas av samhällliga system för sanktioner. Ideologin kring blodshämnden fanns dock kvar under tiden ifråga.¹⁸

Blodshämnd eller vendetta har genom århundradena praktiserats (och praktiseras) i en lång rad samhällen. Där det praktiserats har det ofta varit det enda tillgängliga sanktionssystemet eller, om ett statligt alternativ funnits, har detta föraktats av berörda. Vendetta har haft sina egna etiska regler och noggrant definierade roller för varje kön.¹⁹

¹⁴ Frijda 1994, 270-271.

¹⁵ Frijda 1994, 264.

¹⁶ Burnett 1998, 100.

¹⁷ MacDowell 1978, 109-111.

¹⁸ Foley 2001, 154.

¹⁹ Foley 2001, 147.

Vendetta har bland annat förekommit mellan etniska grupper i det tidigare Jugoslavien och i blodbadet mellan tutsier och hutier i Rwanda.²⁰ Även i vårt eget samhälle påminns vi av media om vendetta från tid till annan inom den s.k. gängkriminaliteten.

Frijda har, som framgår ovan, uppfattningen att hämnd har en funktion att fylla på samhälls nivå. Han anser dock att detta inte förklarar människans intensiva känsla och begär efter hämnd.²¹ Frijda resonerar kring denna känslomässiga sida av hämnd, vilket jag redogör för nedan. Jag kommer i denna uppsats att koncentrera mig på den känslomässiga hämnden vad avser de kvinnliga hämnarna, eftersom jag anser att den är mest relevant vad avser dem. Det kan dock noteras att det bland forskare finns det olika åsikter om Elektras hämnd. Foley är av åsikten att det finns inslag av blodshämnd i Elektras agerande.²² Burnett anser dock att Elektra inte hade någon skyldighet att utföra blodshämnd, eftersom hon var kvinna.²³

3.1.2 Aristoteles teori

En tidig teorikonstruktion om hämnd finner vi i Aristoteles *Retoriken*, en skrift, som tillhör en grupp kortfattade aristoteliska skrifter, vilka var avsedda för en inre krets av lärjungar. Skrifterna är något opolerade i stilen och går förmodligen tillbaka på Aristoteles föreläsningssanteckningar.²⁴ I andra boken av *Retoriken* ägnar Aristoteles en stor del åt känslor, *pathos*, eftersom dessa är av betydelse när det gäller konsten att övertyga. Aristoteles var den enda av de stora grekiska filosoferna som betraktade känslor som naturliga och en naturlig del av mänskligt liv.²⁵ Aristoteles var också den som utvecklade den mest omfattande beskrivningen av känslor under den klassiska tiden i Athen.²⁶

Vid ett utforskande av fenomenet hämnd är det Aristoteles ord om vrede, *orge*, som står i fokus. Han definierar vrede på följande sätt: "Låt vrede (*orge*) vara ett begär förenat med plåga efter en synbar hämnd på grund av en synbar ringaktning från någon som inte bör visa ringaktning mot en själv eller ens närstående."²⁷ Aristoteles menar att

²⁰ Kim et al 1998, 353.

²¹ Frijda 1994, 272.

²² Foley 2001, 160.

²³ Burnett 1998, 121, 127.

²⁴ Akujärvi 2012, 11.

²⁵ Konstan 2006, 41.

²⁶ Konstan 2005, 228.

²⁷ Arist. *Rhetorica* 1378a31-33.

känslan nödvändigtvis är förenad med plåga och lust.²⁸ Känslan vrede består av, och är begränsad till, en önskan om hämnd. Denna önskan framkallas av *oligoria*, av Akujärvi översatt med "ringaktning"²⁹, och inte av något annat. Jag betecknar istället i denna uppsats i allmänhet den gärning, som utlöser hämnd eller begär efter hämnd, som oförrätt. Detta eftersom jag rent språkligt uppfattar att ordet ringaktning inte i tillräcklig omfattning speglar grovheten i en handling som mord. Aristoteles var, som många greker under perioden ifråga, oerhört medveten om rang och sociala roller.³⁰ Enligt honom kan inte alla begå oförrätter. Det kan endast göras av någon som står lägre i rang gentemot någon av högre rang.³¹ Hierarkin mellan offer och förövare har således betydelse för om vrede och önskan om hämnd uppstår enligt Aristoteles. Han uttrycker att " ... det kan vara lämpligt att behandlas med respekt av dem som är underlägsna vad gäller släkt, makt, dygd och i allmänhet vilket område som helst där man har ett stort övertag ... ".³² En slav kan således begå en oförrätt mot sin herre, men en herre kan inte begå en oförrätt mot sin slav, eftersom denne står under honom och får tåla det som herren utsätter honom för.³³ En oförrätt resulterar i att den som den riktas mot upplever att dennes värde förminskas och jämvikten måste återställas genom hämnd.³⁴ Vreden blir än större, när oförrätten begås i närvaro av sådana vi tävlar emot, beundrar eller önskar bli beundrade av, hyser respekt för eller som respekterar oss själva.³⁵ Enligt Konstan är det möjligt att Aristoteles var för snäv i sin definition av vrede och hämnd. Han pekar på att Aristoteles efterträdare vid Lyceum, Theophrastos, vidgade begreppet till att omfatta även orättvisa och inte enbart förminskning.³⁶

Enligt Aristoteles kan vrede bara riktas mot en individ och inte en grupp eller en företeelse. Han exemplifierar med att vrede kan riktas mot Kleon men inte mot mänskligheten.³⁷ Vidare fordras att den som begår oförrätten gör det avsiktligt och att den som utsätts för den inte upplever att han eller hon förtjänat den.³⁸ Aristoteles

²⁸ Konstan 2006, 21.

²⁹ Arist. *Rhetorica* 1378a32.

³⁰ Konstan 2006, 55.

³¹ Konstan 2006, 43-46.

³² Arist. *Rhetorica* 1378b36-39.

³³ Konstan 2006, 55-57.

³⁴ Konstan 2006, 47.

³⁵ Arist. *Rhetorica* 1379b24-28; Konstan 2006, 73.

³⁶ Konstan 2006, 65.

³⁷ Arist. *Rhetorica* 1378a34-36.

³⁸ Arist. *Rhetorica* 1378a36, 1380b16-18; Konstan 2006, 44.

beskriver den lustfyllda känsla som uppkommer vid planer och fantasier om hämnd: "... all vrede beledsagas av ett visst välbehag beroende på hoppet om hämnd."³⁹ Han citerar som exempel Iliaden 18.109-110 "... som vida sötare än drypande honung sväller i människobröst."⁴⁰ Hämnd för en oförrätt kräver att förövaren får genomlida samma plåga som offret gjort.⁴¹ För att önskan om hämnd skall infinna sig och - därmed också de ljuva hämndkänslorna - erfordras att hämnden är möjlig att uppnå.⁴² För att någon skall vilja hämnas måste alltså vederbörande ha makt att genomföra hämnden.⁴³ För att hämnden skall vara tillfredsställande måste dessutom den ursprunglige förövaren bli medveten om att hämnden utförts, d.v.s. förövaren måste uppfatta att en skada som åsamkats honom eller henne är ett resultat av en hämnd.⁴⁴

3.1.3 Moderna teorier

Som nämnts ovan definierar Frijda hämnd som en handling avsedd att skada någon annan som svar på att man själv blivit skadad av personen ifråga. Hämnden har däremot inte som syfte att reparera den ursprungliga skadan, att stoppa den från att hända igen eller att åstadkomma någon materiell vinning. Känslor tjänar normalt sett ett syfte, men Frijda frågar sig vad det finns för syfte med begäret efter hämnd, mot bakgrund av att hämnden inte skall läka en skada utan istället kan, på ett emellanåt självdestruktivt sätt, skada hämnaren. Hämnden kan vara omåttlig till sin natur och hämnaren kan lägga ner oerhört mycket risk, tid och kraft på utförandet av hämnden. Begäret efter hämnd kan också fortleva under långa perioder utan att avmattas.⁴⁵

När det gäller frågan om vad hämnden tjänar för syfte menar Frijda, som nämnts ovan, att avskräckning, som ett led i att en skadebringande handling inte skall upprepas, inte kan var den enda orsaken till hämnd. Avskräckning förklarar inte hämndens fokus på att förorsaka lidande för förövaren snarare än att förhindra denne att begå nya övergrepp. Det är pina och obehag som hämnden försöker åstadkomma. Vad är det då i förövarens lidande som kan mildra offrets lidande? Frijda menar att offret ser vad en oförrätt åstadkommit: offrets skada, att skadan förorsakats av förövaren, att förövaren

³⁹ Arist. *Rhetorica* 1378b1-2.

⁴⁰ Arist. *Rhetorica* 1378b5-6.

⁴¹ Konstan 2006, 64.

⁴² Arist. *Rhetorica* 1378b3-4

⁴³ Konstan 2006, 56.

⁴⁴ Arist. *Rhetorica* 1382a8-9; Konstan, 47.

⁴⁵ Frijda 1994, 265-270.

är oskadad eller kanske till och med drar nytta av oförrätten och att förövaren vet vad han åstadkommit och njuter av det. Offret gör sedan en uppskattning av sin egen och förövarens positioner: förövaren njuter och jag lider. Tanken på att förövaren förblir ostraffad och kanske till och med njuter av minnena av oförrätten gör att plågan ökar i omfattning. En hämnd tjänar då syftet att ta bort oförrättens glädje och njutning för förövaren.⁴⁶

En oförrätt medför att maktbalansen mellan offret och förövaren rubbas. Ett övergrepp visar att den som utför det har makt att göra det, medan den som utsätts för det inte har makt att förhindra det. Detta gäller inte enbart vid fysiska övergrepp utan också vid känslomässiga såsom otrohet. Hämnd i sin tur medför att maktbalansen återställs. Att återställa maktbalans kan vara viktigare i vissa kulturer, där social makt är mer betydelsefullt, än i andra. Nära kopplat till återställande av maktbalans är återställande av social prestige och självbild. Skada på social prestige och självbild är en av de största källorna till hämndimpulser. Hämnaden kan reparera skadan.⁴⁷

Enligt Frijda är den största drivkraften bakom hämnd plåga, d.v.s. den plåga offret utsätts för genom förödmjukelse eller skada, genom förminskning eller genom att utsättas för någon annans maktutövande. Det är plågan som gör att hämndbegäret kan fortleva under långa perioder. Det direkta syftet bakom hämnd är att bli av med plågan.⁴⁸

Frijda menar att hämnd, trots hämndens till synes meningslöshet, medför vinning för hämnaren genom återställande av förövarens och offrets balans vad gäller njutning och plåga, genom återställande av maktbalansen mellan offer och förövare, genom återställande av offrets självkänsla och genom lindring av den plåga som oförrätten medfört.⁴⁹

Frijdas slutsats om hämnd har ifrågasatts. Resultatet av en studie av Hans Crombag, Eric Rassin och Robert Horselenberg motsäger Frijdas hypotes i vissa avseenden. I studien fick 500 universitetsstudenter besvara frågor om konkreta erfarenheter av eget hämndbegär. Resultatet gav vid handen att ett av Frijda angivet skäl för hämnd, återställande av maktbalans, inte stöddes av studien. Istället framgick att huvudskälet var att lära förövaren att inte bete sig på det sätt denne gjort mot offret. Inte heller

⁴⁶ Frijda 1994, 272-274.

⁴⁷ Frijda 1994, 275-277.

⁴⁸ Frijda 1994, 279.

⁴⁹ Frijda 1994, 282.

Frijdas tes om att ett skäl för hämnd är återställande av balans vad gäller njutning och plåga stöddes av studien. Vidare påvisade studien att hämndbegär avklingar med tiden samt att det finns få bevis för att hämnd är omåttlig i sin omfattning, vilket går emot Frijdas antaganden.⁵⁰ Det är svårt att avgöra vilket avseende som skall fästas vid studien ifråga, då den utförts på en begränsad grupp av yngre människor i privilegierade omständigheter med begränsad livserfarenhet.

Mario Gollwitzer, Milena Meder och Manfred Schmitt redogör för tre studier genomförda på studenter för att klargöra frågeställningen vad det är i samband med en hämnd som gör att offer känner sig tillfredsställda, att de tycker att rättvisa skipats och att de tycker att förövare fick vad han eller hon förtjänade. I studierna testades två hypoteser. Den ena avsåg Frijdas hypotes om att den som utför en hämnd söker återställa balansen mellan förövare och offer vad avser plåga/njutning. Resultaten av studierna gav endast litet stöd för hypotesen. Den andra hypotesen bygger på att förövaren måste få veta att hämnden ägde rum på grund av dennes tidigare beteende. Resultaten i studierna pekar på att hämnd inte är tillfredsställande om inte förövaren förstår varför hämnd utkrävts. Det handlar alltså inte bara om att ge igen utan om att skicka ett meddelande till förövaren. Författarna hänvisar till att detta stämmer med vad som tidigare hävdats av filosofer som French och Nozick och psykologer som Heider och Miller och sociologer som Durkheim.⁵¹

Osgood har i en artikel baserad på omfattande litteratur behandlat frågan om hämnd har som mål att åstadkomma vedergällning och rättvisa eller om målet är att avskräcka från motsvarande handlingar. Han menar att nästan all hämnd triggas av en upplevd orättvisa, inte av den skada som en handling åstadkommit. Som en del i strävan efter rättvisa söker individer att upprätthålla och skydda sin självbild.⁵² Att självbilden spelar stor roll framgår också av att sannolikheten för att hämnd utkrävs är större om oförrätten inträffar inför ögonen på andra eller om den givit intrycket att offret är svagt.⁵³ Osgood drar i artikeln slutsatsen att vedergällning och rättvisa är målet för hämnd och inte avskräckning. Han kommenterar dock att det ena inte behöver utesluta

⁵⁰ Crombag et al 2003, kap. 4.

⁵¹ Gollwitzer et al 2011, 264-373.

⁵² Osgood 2017, 3.

⁵³ Osgood 2017, 8.

det andra och hänvisar till att avskräckning kan vara den yttersta evolutionära orsaken till hämnd.⁵⁴

Kim, Smith och Brigham anger att forskning visat på att personer med låg makt i allmänhet har mindre benägenhet att hämnas mot en mäktigare förövare, förmodligen för att de fruktar mothämnd. Personer med låg makt tenderar också att bete sig mindre aggressivt än personer med mer makt. Det kan också vara så att personer med stor makt vredgas mer av att en person med lägre makt utsätter dem för skada än tvärtom. Författarna påtalar här att detta stämmer med vad Aristoteles säger om att man bör bli aktad av personer som står under en. Detta innebär att nedåtriktad hämnd bör vara vanligare än uppåtriktad. Detta kan emellertid förändras om det finns tredje personer närvarande. Dessa kan uppfatta hämnd av en person med stor makt som maktmissbruk och på motsatt sätt kan en person med låg makt ges större utrymme att hämnas. Kim, Smith och Brigham genomförde en studie på 123 studenter, vilken styrkte ovanstående antagande om beteende vid närvaro av tredje person.⁵⁵ Även här får man fundera över vilket avseende som kan fästas vid denna typ av studie.

Flertalet av ovan refererade författare är av åsikten att social prestige och självkänsla ligger bakom hämndimpulser. Upplevelsen av att vara ett offer kan upplevas som ett hot mot status, självkänsla och makt.⁵⁶

Intressant att notera är att studier pekar på att planering och utkrävande av hämnd aktiverar belöningscentra i hjärnan.⁵⁷

3.1.4 *Aristoteles contra moderna teorier*

Sammanfattningsvis anger Aristoteles att 1) begäret efter hämnd innebär en plåga, 2) oförrätten innebär en ringaktning, eftersom den utförs av någon som har lägre status, 3) fantasier om hämnd är lustfyllda, 4) hämnden måste vara möjlig att uppnå, 5) förövaren måste bli medveten om att hämnden utförts och 6) genom hämnden återställs maktbalansen. Jag kommer att tillämpa Aristoteles kriterier avseende vrede och hämnd i mina frågeställningar. Moderna psykologer har fokuserat på olika aspekter av drivkrafterna bakom hämnd, men de har sammantaget inte tillfört särskilt mycket i förhållande till Aristoteles utsagor. De för ett resonemang om huruvida ändamålet

⁵⁴ Osgood 2017, 11.

⁵⁵ Kim et al 1998, 353-361.

⁵⁶ Frijda 1994, 277; Gollwitzer et al 2011, 372; Osgood 2017, 3.

⁵⁷ Gollwitzer et al 2011, 364; Osgood 2017, 2.

bakom hämnden är avskräckningseffekt eller känslomässig drift efter rättvisa. Detta saknas hos Aristoteles, kanske av det enkla skälet att hans fokus inte låg på hämnden i ett socialt och utvecklingsmässigt perspektiv, utan var ett led i en analys av känslor avsedda att påverka eller övertyga i retoriska sammanhang. De moderna författarna behandlar liksom Aristoteles frågan om offrets plåga, maktbalansen mellan förövare och offer liksom vikten av att förövaren förstår varför hämnd utkrävs. Likaså behandlar de moderna psykologerna frågan om skadad självbild och status hos offret. Även här hittar man samma fråga hos Aristoteles. Även Aristoteles syn att hämndbegär endast kunde uppstå hos någon med högre status gentemot någon med lägre status har visst stöd hos moderna forskare i det att mycket tyder på att det är vanligare med nedåtriktad hämnd än tvärtom. Värt att lägga märke till är att Aristoteles beskriver fantasier om hämnd som lustfyllda, vilket modern forskning kunnat belägga genom att konstatera att belöningscentra i hjärnan aktiveras vid tankar på hämnd.

3.2 Teori om intersektionalitet

Olika sociologiska teorier har under 1900-talet utvecklats kring kön, etnicitet, klass m.m. med avseende på diskriminering av olika grupper. Dessa teorier har i allmänhet fokuserat på en faktor i taget. Ett exempel är genusteorier, som från början undersökte förhållandet mellan män och kvinnor, men som senare kommit att omfatta även andra grupper som hbtq-personer. Teorier om förhållandet mellan färgade och vita är ett annat exempel. Eftersom dessa teorier tenderar att beakta endast en faktor, innebär de att diskriminering som har sin grund i multipla faktorer inte får relevant uppmärksamhet. Den diskriminering, som en färgad kvinna kan utsättas för, kommer så att säga "i kläm" mellan genusteorier och antiracistteorier. Det är ur detta förhållande som teorin om intersektionalitet vuxit fram.

Intersektionalitet började användas som modell på 60- och 70-talen i samband med studier på färgade kvinnor, men begreppet myntades senare av Kimberlé Crenshaw.⁵⁸ Hon introducerade begreppet 1989 i samband med en undersökning av marginaliseringen av färgade kvinnor inom teorier avseende feminism och antiracism.⁵⁹ Crenshaw menar att våld som kvinnor utsätts för ofta emanerar från andra dimensioner

⁵⁸ Sjöberg 2012, 48.

⁵⁹ Carbado et al 2013, 303.

av kvinnornas identitet än kön, såsom etnicitet och klass. Traditionell identitetspolitik bortser emellertid ofta från subsektioner inom en grupp, trots att istället multipla identiteter borde beaktas.⁶⁰ Intersektionalitet har fått ett genomslag inom vitt skilda områden som utbildning, juridik, sociologi och teologi, men trots detta har inte begreppet definierats. Intersektionalitet har den fördelen att, istället för att genus, klass, etnicitet, sexualitet och ålder undersöks isolerat, fokus sätts på hur dessa faktorer påverkar varandra. Teorin skall ses som ett analytiskt verktyg för att förstå hur olika faktorer samverkar.⁶¹

När det gäller Medea, Klytaimnestra och Elektra, så behandlas under avsnittet "Diskussion" frågan om hierarkin mellan dessa offer och deras respektive förövare. För bedömningen av hierarkin är det relevant att undersöka olika faktorer som kön, etnicitet, ålder, börd och gudomlighet, varvid tillämpning av intersektionalitet torde leda till en mer rättvisande bild av förhållandena mellan offer och förövare.

⁶⁰ Crenshaw 1991, 1242, 1245.

⁶¹ Sjöberg 2012, 48-50.

4. METOD

Den metod jag tillämpar för denna uppsats är att jag använt Aristoteles teori om vrede och hämnd samt moderna psykologers hämndteorier vid närläsning av Aischylos dramer *Agamemnon* och *Gravoffret*, Sofokles drama *Elektra* och Euripides dramer *Elektra* och *Medea*. Vid närläsningen har jag, med tillämpning av den metod som rekommenderas av Harvard College Writing Center⁶², särskilt observerat vad som ur dramerna kan utläsas beträffande de kriterier som enligt Aristoteles konstituerar vrede och hämnd. Jag har inför närläsningen och dessa observationer sammanställt ett antal frågor som jag besvarar, vilket redovisas under avsnittet "Analys". Frågorna framgår av avsnittet "Syfte och frågeställningar".

Jag har också studerat Aristoteles teorikonstruktion om hämnd, vilken framgår av hans *Rhetorica*, samt moderna psykologers teorier. Jag har även studerat den moderna litteratur som framgår av litteraturlistan, vilken främst avser frågan om hämnd i grekiska tragedier.

Vid närläsningen har jag även observerat intressanta frågeställningar som har bäring på uppsatsens syfte, som en fråga om gudars roll i dramerna och en fråga om varför kvinnliga karaktärer var så vanligt förekommande i de grekiska tragedierna.

⁶² Kain 1998, www.writingcenter.fas.harvard.edu/pages/how-do-close-reading.

5. TRAGEDIERNAS FOND

5.1 Myterna

5.1.1 *Myten om Jason och Medea*

Jason var son till Aison vars halvbror Pelias orättmätigt berövat Aison väldet som kung i Iolkos. För att skyddas från Pelias överlämnade Aison sonen Jason som nyfödd att uppfostras i hemlighet bland bergen. Pelias hade av ett orakel fått veta att han skulle akta sig för en man med endast en sko. När Jason vuxit upp, begav han sig på vandring för att komma åter till Iolkos. Under färden tappade han sin ena sko, när han gick över en flod. Då Jason kom fram till Iolkos, märkte Pelias genast att Jason endast hade en sko och frågade honom om hans ärende. Jason förklarade då att han var Aisons son och att han gjorde anspråk på väldet i Iolkos. Pelias sade sig acceptera hans anspråk men bad honom först utföra ett uppdrag som oraklet ålagt honom, vilket var att hämta ett gyllene skinn från Kolchis. Han trodde därmed att han ordnat så att ynglingen inte skulle återkomma. Jason byggde då med Athenas hjälp skeppet Argo.

Med skeppet begav sig argonauterna ut på sin färd till Kolchis. Resan dit kantades av ett otal äventyr, innan resans mål nåddes. Väl i Kolchis begav sig argonauterna till det kungliga palatset och Jason bad kungen, tillika Medeas fader, att få det gyllene skinnet. Kungen svarade att Jason skulle få skinnet, om han satte två eldfrustande tjurar av koppar under oket, plöjde Ares fält och besådde det med draktänder, ur vilka beväpnade män växte upp. Hera gjorde så att Medea blev förälskad i Jason. Medea hjälpte därför Jason med uppdraget och, eftersom hon var trollkunnig, gav hon honom en undergörande salva, som fördubblade hans styrka. På så sätt lyckades han få tjurarna under oket, plöja fältet och så ut draktänderna. De beväpnade krigarna som växte ur draktänderna lyckades han döda. Medea blev rädd att fadern skulle förstå att det var hon som hjälpt Jason, så hon bistod honom att hämta det gyllene skinnet genom att söva en evigt vakande drake. (Enligt en version av myten dödade Jason draken i öppen strid.) Jason och Medea flydde därefter från Kolchis med Argo.

Enligt en version av myten skickade kungen ut Medeas bror, Apsyrtos, för att förfölja paret. Medea lockade då Apsyrtos i bakhåll, varpå Jason dödade honom. Enligt en annan version tar Medea med brodern, som bara är ett barn, på skeppet. Då kungen förföljer dem, dödar Medea brodern, styckar honom och kastar ut hans kropp lem för lem i

vattnet. Kungen hejdar sig för att samla upp lemmarna och då kan Jason och Medea undkomma. Även på hemvägen till Iolkos råkar argonauterna ut för diverse äventyr.

När Jason begett sig till Kolchis trodde Pelias att han blivit av med Jason. Pelias tänkte då döda Aison, men denne tog istället själv sitt liv och likaså hans maka. Vid återkomsten till Iolkos hämnades Medea på Pelias genom trollkonster, där hon lurade Pelias döttrar att ovetandes ta livet av fadern. Efter detta illdåd, blev Jason och Medea fördrivna från Iolkos och fick en fristad i Korinth. Jason och Medea får två söner, men efter några år bestämmer sig Jason för att skilja sig från Medea och gifta om sig med den korinthiska kungens dotter. Det är i detta skede av myten som Euripides *Medea* tar sin början.⁶³

5.1.2 Myten om Pelopiderna

Hippodameias far och kung hade utlovat hennes hand till den som besegrade honom i hästkapplöpning. Tolv friare hade redan misslyckats, när Pelops kom in i bilden. Dottern Hippodameia hade förälskat sig i honom och övertalade faderns körsven, Myrtilos, att hjälpa honom. Myrtilos drog ur sprinten ur hjulet till faderns vagn och denne störtade i loppet. Han förbannade Myrtilos och önskade att han skulle dö för Pelops hand. På återvägen knuffade Pelops Myrtilos av vagnen och detta ansågs som orsaken till den förbannelse som låg över Pelops ätt. Pelops söner, Atreus och Thyestes, fick herraväldet i Argolis, varvid Atreus härskade i Mykene. Thyestes inlät sig i en kärleksaffär med Atreus maka och han blev då fördriven. Atreus, som ville hämnas på honom lockade honom till sig. Han slaktade två av Thyestes barn, dock inte Thyestes son Aigisthos, och serverade dem som måltid för Thyestes. När Thyestes upptäckte detta utstötte han en förbannelse över hela ätten. Atreus hade två söner, Agamemnon och Menelaos. Dessa gifte sig med döttrarna till den spartanske kungen Tyndareos, Agamemnon med Klytaimnestra och Menelaos med Helena. Agamemnon härskade i Mykene och Menelaos i Sparta (som svärson). Agamemnon och Klytaimnestra fick enligt en version av myten fyra barn, Orestes, Elektra, Ifigenia och Chrysothemis. Enligt myten gjorde Afrodite Tyndareos båda döttrar otrogna för att hämnas att Tyndareos försummat henne. Helena rymde med/enleverades av Paris och fördes till Troja, vilket var upptakten till det trojanska kriget. Agamemnon samlade en flotta med grekiska kungar för att bege sig till Troja för att hämta hem Helena. Vid avfärden blev flottan liggande i Aulis i avsaknad av vind. Agamemnon blev varse att Artemis krävde att han offrade sin dotter Ifigenia för att

⁶³ Redogörelsen bygger på Nilsson 1985, 227-234.

få vind. Dottern och Klytaimnestra lockades då till Aulis under förevändning att fadern ordnat ett äktenskap mellan Ifigenia och Akilles. I själva verket blev Ifigenia lagd på offeraltaret och dödad. Offret ledde dock till att flottan kunde sätta segel och bege sig till Troja. Det trojanska kriget pågick i tio år och det är vid Agamemnons hemkomst efter segern till Mykene som *Orestien* tar sin början. Sofokles och Euripides versioner av *Elektra* tar sin början senare i handlingen.⁶⁴

5.2 Teatern i det klassiska Athen

Tragedin uppstod i Athen under 500-talet och försvann hundra år senare.⁶⁵ Denna period präglades av stora politiska omvälvningar med skiften mellan aristokrati, tyranni och demokrati samt krig och konflikter mellan *poleis* och mellan greker och perser.⁶⁶ Den största dramatiska händelsen i Athen, Dionysos-festivalen, hölls i mars varje år. All affärsverksamhet upphörde och domstolarna stängde under de fem eller sex dagar som festivalen pågick. Staden fylldes med deltagande invånare. Om kvinnor fick delta eller ej är omtvistat. Förutom teaterföreställningar pågick processioner och offer till gudarna och mycket ätande och drickande.⁶⁷

Under tre dagar framfördes tragedier. För var och en av dagarna utsågs en tragöd, som skulle skriva tre dramer. Författarna utsågs av staten, fick finansiering och tävlade om vem som fick pris som bästa tragöd.⁶⁸ Skådespeleriet var annorlunda än idag. Samtliga skådespelare var män. Eftersom de bar masker kunde de inte använda sig av minspel.⁶⁹ Vid föreställningarna fanns också en kör, som var sammansatt av medborgare. Den befann sig i det som kallades *orchestra*, vilken låg nedanför den upphöjda scen, där skådespelarna agerade. Bakom scenen fanns normalt en bakgrund i form av ett hus eller palats med dörr och handlingen kunde utspela sig framför eller bakom byggnaden. Kören hade som roll att markera övergången från en scen till en annan, men deltog också i dramats utveckling. Kören kunde tala utifrån en allmän

⁶⁴ Redogörelsen bygger på Nilsson 1985, 193-197; *RE* 11, 893.

⁶⁵ Vernant et al 1988, 25.

⁶⁶ Goldhill 2004, 2-4.

⁶⁷ Goldhill 1986, 75-76.

⁶⁸ Goldhill 2004, 12-13.

⁶⁹ Goldhill 2004, 16-17.

utgångspunkt men kunde också engagera sig för eller emot någon händelse eller person i dramat.⁷⁰

Tragedin använde sig av de gamla hjältemyterna som tema samtidigt som den distanserade sig från myterna och med stor frihet gjorde ändringar i dem. Tragedin ifrågasatte gamla heroiska och religiösa värden och ställde dem mot nya tänkesätt som vuxit fram under den omvälvande perioden i stadsstaten.⁷¹ Nya ideal sattes under lupp i de dramatiska texterna, som utforskade problem sammanhängande med utvecklingen.⁷² Goldhill menar att tragedin inte skall ses bara som en estetisk, emotionell eller rituell upplevelse; den var också ett instrument för att i samhället hantera spänningar och tvetydigheter i ett föränderligt politiskt och kulturellt system.⁷³

⁷⁰ Goldhill 2004, 17-18.

⁷¹ Vernant et al 1988, 26.

⁷² Goldhill 1986, 75.

⁷³ Goldhill 2004, 19.

6. DRAMERNA

6.1 Författare, uruppförande och översättning

I analysen av Medeas, Klytaimnestras och Elektras känslor, drivkrafter och agerande har jag använt mig av fem tragedier. För Medea har jag använt *Medea*, skriven av Euripides. Dramat spelades första gången vid Dionysos-festivalen 431 f.Kr. tillsammans med två andra dramer av Euripides, som inte finns bevarade. Euripides tilldelades tredjepriset vid festivalen.⁷⁴ Jag har använt mig av en översättning gjord av Agneta Pleijel och Jan Stolpe, utgiven första gången 1995. För Klytaimnestra har jag använt Aischylos *Agamemnon* och *Gravoffret*. Dessa dramer ingår tillsammans med *Eumeniderna i Orestien*, som uppfördes vid Dionysos-festivalen första gången 458 f.Kr. Jag har använt en översättning av Emil Zilliacus från 1929. För Klytaimnestra har jag också använt Sofokles *Elektra*. Tidpunkten för uruppförandet av detta drama är omtvistat, men verket skall ha framförts tidigast 440 f.Kr. och senast 412 f.Kr.⁷⁵ Den översättning jag använt är från 1948 och är gjord av Johan Bergman. Jag har även använt Euripides *Elektra* för analysen av Klytaimnestra. Detta dramas datering är osäker men det skall härröra från före 415 f.Kr.⁷⁶ Den senaste svenska översättningen av detta verk gjordes av Axel Gabriel Sjöström 1843, men jag har inte kunna uppbringa den. Jag har därför använt en engelsk översättning gjord av James Morwood 1997. För Elektra har jag använt mig av Aischylos *Gravoffret*, Sofokles *Elektra* och Euripides *Elektra*.

6.2 Handling

6.2.1 *Medea*

Handlingen i Euripides *Medea* bygger på myten om Jason och Medea. Dramat tar sin början, när Jason lämnat Medea och deras två söner för att gifta sig med prinsessan i Korinth. Medea blir ond, vred, sorgsen och förtvivlad; kort sagt plågad på alla sätt både fysiskt och psykiskt. Hon har offrat mycket för att följa Jason. Hon kapade banden med sin familj i Kolchis och dödade sin bror för att Jason och hon skulle kunna fly därifrån.

⁷⁴ Eur. *Med.* 9.

⁷⁵ Soph, *El.* 73.

⁷⁶ Eur. *El.* xliii.

Hon har för Jasons räkning hämnats på kungen i Iolkis. Och efter allt detta sviker Jason henne och lämnar henne med skammen att vara en skild kvinna. Medea bestämmer sig för att hämnas. Hon planerar att döda prinsessan, hennes far kungen och Jason. Hon har dispyter med Jason som tycker att hon borde finna sig i sin nya lott. Han säger att han gifter sig med prinsessan av omtanke om Medea och barnen. De skall få en bättre position såsom syskon till Jasons kommande barn med prinsessan. Medea låtsas föga sig i sitt öde, men hon fortsätter att planera hämnden. Innan hon skrider till verket kommer kungen av Athen, Aigeus, på besök. Han kommer från Delfi, där han försökt få råd för sin barnlöshet. Medea lovar honom att hon skall föda barn åt honom om de gifter sig. Aigeus lovar att ingå äktenskap med henne och tar ed på det. Aigeus beger sig därefter till Athen. Medea sätter då hämnden i verket. Hon låter barnen frambära värdefulla gåvor till prinsessan, en krona av guld och en vacker slöja. Båda föremålen är indränkta med gift, vilket gör att prinsessan dör, när hon tar på sig gåvorna. Hennes far försöker rädda henne, men giftet verkar även på honom, så även han dör. Medea går nu vidare med nästa del i sin hämnd. Istället för att döda Jason, tar hon livet av sina barn. Hon menar att det är bättre att hon dödar dem själv än att någon annan gör det efter vad som hänt. Det framgår dock att hon inser att det är bästa sättet att hämnas på Jason. Han står nu utan arvingar, har förlorat sin brud, är persona non grata i Korinth och hans värde på äktenskapsmarknaden är obefintligt. Han är tillintetgjord, medan Medea far vidare till ett nytt liv med Aigeus i en gyllene vagn som sänts till henne av solguden.

6.2.2 *Agamemnon*

Handlingen i Aischylos *Agamemnon* bygger på myten om Pelopiderna. Den tar sin början när Klytaimnestra, genom det sinnrika signalsystem hon installerat för att varskos om Agamemnons återkomst, får besked om att hennes make är i antågande efter segern i Troja. Hon spelar lycklig över hans hemkomst men planerar i själva verket att hämnas på honom för att han låtit offra dottern Ifigenia. Vi får av det som utspelas före hans ankomst klart för oss hur intelligent, listig och driftig Klytaimnestra är och att hon med fast hand styr Mykene under Agamemnons frånvaro. Hon manipulerar sin omgivning och även sin make när han anländer. Hon får honom att mot sin vilja beträda en purpurfärgad matta vid sin ankomst till borgen, något som bara anstår gudarna. Agamemnon medför som konkubin den trofé han fått vid Trojas fall, den tidigare prinsessan i Troja, Cassandra. Cassandra är synsk men har av Apollon förbannats med

att ingen skall tro henne. Cassandra spår att Agamemnon och hon själv kommer att dödas vid ankomsten. Så sker också. När Agamemnon får ett bad snärjer Klytaimnestra honom i ett nät och dödar honom med ett svärd eller en yxa (forskare är oense om vilket). Klytaimnestra tar därefter livet även av Cassandra. Aigisthos, som under Agamemnons frånvaro blivit Klytaimnestras make/älskare, utmålas i dramat som en feminiserad vekling. När han blir smädad för feighet, försöker han framhålla att han haft del i dåden såsom hjärnan bakom.

6.2.3 *Gravoffret*

Handlingen i Aischylos *Gravoffret* börjar med att Orestes står vid Agamemnons grav. Han har tillsammans med vännen Pylades återvänt till hemorten men inte givit sig tillkänna i borgen. Han har varit i Delfi och fått klart för sig av Apollon att han förväntas hämnas sin far. Han ser ett tåg av kvinnor nalkas graven anförda av systemen Elektra. Anledningen till att de är på väg till graven är att Klytaimnestra drabbats av ångest efter en mardröm hon haft. Hon har drömt att hon kommer att bli utsatt för hämnd för mordet på Agamemnon och för att hon inte givit honom en vederbörlig begravning. Elektra har fått i uppdrag att tillsammans med kvinnorna utföra offer vid graven. Väl där inträffar en igenkänningsscen, där Orestes ger sig tillkänna för Elektra. Orestes och Elektra utgjuter sig gemensamt över den behandling som modern utsatt dem för. Orestes beger sig med Pylades till borgen. Där möts han av Klytaimnestra och låtsas då vara en främling som mött en vandringsman på vägen. Han berättar att denne bett honom att framföra ett bud om att Orestes dött. Klytaimnestra uttrycker ledsnad över beskedet men blir inte trodd av Kilissa, Orestes gamla amma. Hon är av åsikten att Klytaimnestra är nöjd över beskedet att Orestes är död. Orestes identitet avslöjas och han dödar Aigisthos. Orestes avser därefter att döda även Klytaimnestra. Då utspelar sig en dialog mellan Orestes och Klytaimnestra, där hon ber honom att inte döda henne. Orestes tvekar men drivs vidare av Pylades som menar att han måste följa Apollons bud. Orestes dödar Klytaimnestra men drabbas av ångest, ser hemska syner och tror sig förföljd av moderns hämndeandar. *Gravoffret* slutar i Orestes ångest. I den tredje delen av *Orestien*, *Eumeniderna*, ställs Orestes inför rätta för blodshämnden i en nyinrättad domstol och blir frikänd. Hämndeandarna förvandlas till fredliga eumenider istället.

6.2.4 Sofokles *Elektra*

När handlingen i Sofokles *Elektra* börjar är Agamemnon död och begravnen sedan länge. Orestes återkommer tillsammans med Pylades till landskapet Argos. På en plats med utsikt över Mykene berättar en gammal trotjänare för honom hur han räddades, när Agamemnon mördats, genom att Elektra överlämnade honom till trotjänaren. Elektra lever nu under närmast slavliknande förhållanden i borgen. Hon kan inte bli gift, eftersom Orestes är borta och inte kan ge bort hennes hand. Elektra klagar över sin situation och drömmer om att Orestes skall komma tillbaka, så att hämnd kan utkrävas för mordet på Agamemnon. Den gamle trotjänaren anländer till borgen och far med osanning, när han berättar för Klytaimnestra att Orestes dött. Elektra som blir varse detta blir förtvivlad. Hon inser att hon måste ta saken i egna händer om någon hämnd skall komma till stånd. Hon talar med systemen Chrysotemis och försöker få henne att medverka i hämnden. Chrysotemis tycker dock att det är för farligt och vill inte ställa upp. Orestes dyker upp förklädd till en okänd vandrare åtföljd av Pylades. De medför en urna, som de säger innehåller askan efter Orestes. En dialog utspinner sig mellan Orestes och Elektra under vilken Orestes avslöjar vem han är. Elektra blir lycklig över att brodern är vid liv. Sedan dödar Orestes Klytaimnestra inne i borgen pådriven av Elektra. Därefter dödas även Aigisthos.

6.2.5 Euripides *Elektra*

Även Euripides *Elektra* börjar efter det att Agamemnon sedan länge är död och begravnen. Orestes har blivit bortförd från Mykene för att inte dödas av Aigisthos. Elektra har blivit bortgift av Aigisthos med en enkel bonde. Detta har skett för att hon inte skulle kunna bli gift med en högreståndsperson och föda barn som kunde hota Aigisthos tron. Bonden anser sig inte värdig Elektra och hon är fortfarande orörd. Elektra uppskattar bonden för att han visar henne respekt men utför ett tungt arbete på gården med att bära vatten och sköta alla andra kvinnoysslor. Orestes kommer tillbaka och hittar sin syster. Han avslöjar dock inte för henne vem han är men säger att han kommer med en hälsning från brodern. Elektra blir glad när hon får höra att han lever. Orestes frågar Elektra vad hon tycker att Orestes skall göra om han kommer tillbaka. Hon säger att han givetvis skall döda Klytaimnestra och Aigisthos. Han frågar då henne om hon skulle hjälpa till. Hon svarar att det skulle hon göra. I igenkänningsscenen anländer Orestes gamla lärare och känner efter ett tag igen Orestes. Orestes frågar läraren vad han skall

göra och läraren svarar att Orestes måste döda Aigisthos och modern. Läraren berättar att Aigisthos begett sig ut på fältet för att offra till gudarna. Han säger till Orestes att bege sig dit och döda honom. Frågan uppstår hur Klytaimnestra skall dödas och Elektra säger att hon skall ordna det. Hon skall få modern att bege sig till bondens stuga genom att felaktigt meddela henne att hon fött barn. Efter det att Orestes givit sig iväg från stugan kommer en budbärare och berättar att Orestes och Pylades uppsökt Aigisthos i färd med offerceremonin. Aigisthos hade då inbjudit dem att delta och de hade accepterat. Orestes hade därvid dödat Aigisthos bakifrån. Orestes återkommer till stugan. Därefter kommer Klytaimnestra dit med ett följe av trojanska slavinnor. En dialog följer mellan Elektra och Klytaimnestra om skälen till varför Klytaimnestra dödade Agamemnon. Därefter dödas Klytaimnestra. Castor och Polydeuces, Klytaimnestras bröder, kommer till stugan. De har lösningen på dramat. Orestes skall gifta bort Elektra med Pylades och själv måste Orestes prövas i rättegång för mordet, men de lovar att han skall bli frikänd.

7. ANALYS

I detta avsnitt redogör jag för vad som kan utläsas av de ovannämnda dramerna angående frågorna i avsnitt 1.2 "Syfte och frågeställningar".

7.1 Medea

7.1.1 Hierarki mellan offer och förövare

Medeas status vid födseln var kunglig. Hon var prinsessa och dotter till kungen av Kolchis. Samtidigt hade hon gudomliga rötter såsom barnbarn till Solen.⁷⁷ Hennes status förändrades när hon följde Jason från sitt hemland och bosatte sig med honom i Iolkis⁷⁸ och sedan flydde till Korinth. När hon gav sig av från Kolchis svek hon sin stad och sin familj och dödade sin bror.⁷⁹ Hon försattes i ett utsatt läge, när hon inte längre hade fosterland och stöd från sin familj. Hon anger själv att hon blev fiende till hela släkten och sårade vänner, allt för att behaga Jason.⁸⁰ Jasons status var att han var prins och son till en kung i Iolkos, som orättmätigt berövats kronan av sin bror. Även Jason var flykting i Korinth. Burnett kommenterar att Medea var barbar och att Jason var en grekisk hjälte.⁸¹ Man kan fråga sig vem av de två som hade högst status. Jason var man, av kunglig börd, grek men inte medborgare i Korinth medan Medea var kvinna, av kunglig och gudomlig börd men icke-grek och barbar. Frågan är alltså vad som gav högst status, att vara man och grek men endast dödlig respektive att vara kvinna, barbar och av gudomlig börd.

7.1.2 Oförrätten

Jason utsätter Medea för en oförrätt i det att han gifter om sig med dottern till kungen av Korinth, Kreon.⁸² Enligt Burnett var det allvarliga i oförrätten att Jason bröt den ed han hade givit Medea, allt för att själv klättra i samhället.⁸³ Han sålde Medea för palatset,

⁷⁷ Eur. *Med.* 746-747.

⁷⁸ Eur. *Med.* 484.

⁷⁹ Eur. *Med.* 166-167.

⁸⁰ Eur. *Med.* 505-509.

⁸¹ Burnett 1998, 192.

⁸² Eur. *Med.* 19.

⁸³ Burnett 1973, 13; Burnett 1998, 194-196, 202.

som Burnett uttrycker det.⁸⁴ Om detta är en oförrätt eller ej enligt Aristoteles synsätt är en fråga som beror på hur Medeas och Jasons respektive status värderas. Detta behandlas under avsnitt 8. "Diskussion". Enligt Aristoteles kan ju en oförrätt endast begås av någon som står lägre i rang gentemot någon av högre rang.⁸⁵

7.1.3 *Offrets plåga*

Jasons svek plågar Medea i högsta grad. Hennes amma beskriver hennes plåga med att Medea svär, förbannar, inte äter och att hennes kropp skakar av smärta.⁸⁶ Hon är tungsint och kan inte tåla kränkningar från någon.⁸⁷ Hon är upprörd i sin själ och i sitt blod, vild och besatt mer än någonsin förr.⁸⁸ " ... som en lejoninna med ungar så kastar hon vilt sina blickar mot oss, sina tjänare, bara vi närmar oss henne på tå."⁸⁹ Medea beskriver själv sin egen plåga: "Å, vidriga smärta som liknar tortyr, jag vill inte mer, jag vill döden!"⁹⁰ Hon frågar sig vart hon skall vända sig med plågan.⁹¹ Även kören beskriver Medeas smärta. Kören säger: "När jag stod i dörrn fick jag höra ett rop, en förtvivlad röst härifrån."⁹² "Lyssna då, Zeus och du Sol och Jord, till den sorg som hon har, denna unga hustru."⁹³ "Detta rop av suckar, gråt och förtvivlan gick rakt i hjärtat på mig. Jag sprang hit: en klagan över den man som med orätt förrådde äktenskapet med henne."⁹⁴

7.1.4 *Offrets status och självbild efter oförrätten*

Vad händer då med Medeas status och självbild, när Jason utsätter henne för oförrätten? Hennes ställning som hustru till Jason försvinner. Kreon vill tvinga henne till flykt, vilket ytterligare kommer att förvärpa hennes status.⁹⁵ Samtidigt vill Jason inte vidgå att det skulle vara på det sättet. Han menar att om hon bara var lite smidigare,

⁸⁴ Burnett 1973, 18.

⁸⁵ Se avsnitt 3.1.2.

⁸⁶ Eur. *Med.* 22-25.

⁸⁷ Eur. *Med.* 38-39.

⁸⁸ Eur. *Med.* 98-99, 103-104.

⁸⁹ Eur. *Med.* 187-189.

⁹⁰ Eur. *Med.* 96-97.

⁹¹ Eur. *Med.* 111-112.

⁹² Eur. *Med.* 132-133.

⁹³ Eur. *Med.* 148-150.

⁹⁴ Eur. *Med.* 204-208.

⁹⁵ Eur. *Med.* 70-72, 272-274.

böjde sig en smula och accepterade maktens bud, så skulle hon få stanna i Korinth.⁹⁶ Amman uttrycker beträffar Medeas status att hon " ... förlorar heder och rätt"⁹⁷ och att Jason förödmjukat henne.⁹⁸ Hon säger också att "Den som vant sig att alltid befalla får ett fruktansvärt och förfärligt lynne, har aldrig lärt sig att ge efter."⁹⁹ Om detta är ett uttryck för Medeas förändrade status efter oförrätten eller ett allmänt konstaterande att makt korrumpierar är svårt att veta. Medeas egen självbild förändras och hennes syn är att hennes status försämras av oförrätten. Hon säger att hon är ensam, statslös och förödmjukad av en man och att det är en skam för en kvinna att skiljas.¹⁰⁰ Hon pekar på att hon tidigare varit lycklig i många kvinnors ögon i Grekland med en beundransvärd man, men att detta förändras när hon drivs i landsflykt, ensam och utan vänner.¹⁰¹ Hon speglar sig alltså genom mannen och mäter sitt värde genom honom. Samtidigt så försöker hon erinra sig sin tidigare status och intala sig att hon inte skall tillåta den att bli försämrad: "Jasons äktenskap med ättlingen till Sisyfos, av alla – det drar löje över dig. Medea, minns att du är barn till Solen!"¹⁰² Kören påtalar Medeas försämrade status med att säga att hon förlorar äktenskapets trygghet och att hon mister rättigheter och man.¹⁰³ Medea ser att hon måste hämnas för att göra något åt sin status och självbild: "Jag drar på mig hån om jag släpper fienderna utan straff."¹⁰⁴ Sammanfattningsvis sjunker Medeas status och självbild genom oförrätten.

7.1.5 *Offrets planer på och drömmar om hämnd*

Medea planerar och fantiserar om hämnd. Fantasierna ger intryck av att inge henne en viss tillfredsställelse. Hon anger i en dialog med kören: "Det nya paret ska få veta att de lever, svärfar ännu mer besvär. Tror du jag hade kravlat runt i stoftet för den mannen om jag inte visste det? Aldrig skulle jag ha gjort mig till för honom om jag inte haft en plan som kanske lyckas."¹⁰⁵ Medea får till en början stöd av kören:¹⁰⁶ "Och inte mer än

⁹⁶ Eur. *Med.* 448-450.

⁹⁷ Eur. *Med.* 20.

⁹⁸ Eur. *Med.* 33.

⁹⁹ Eur. *Med.* 120-122.

¹⁰⁰ Eur. *Med.* 236, 254-255.

¹⁰¹ Eur. *Med.* 509-514.

¹⁰² Eur. *Med.* 403-405.

¹⁰³ Eur. *Med.* 436-438.

¹⁰⁴ Eur. *Med.* 1049-1050.

¹⁰⁵ Eur. *Med.* 366-372.

¹⁰⁶ Hopman 2008, 172.

rätt, Medea, att ge betalt.”¹⁰⁷ Hon har lyckats utverka av Kreon att få stanna en dag innan förvisningen av henne verkställs. Hon funderar över vilka alternativ hon har att få hämnden utförd under denna enda dag.¹⁰⁸ Hon gör en beräkning av om hon lyckas ”göra tre lik på en dag, ett av fadern, ett av dottern och ett av mannen”.¹⁰⁹ Hon överväger olika metoder för dödandet: ”sätta eld på bröllophuset, smyga in i deras rum med vässat svärd och stöta genom levern ... ” men fastnar för: ”det vi kvinnor anses kloka på: att döda dem med gift”.¹¹⁰ Hon drömmer vidare om dödandet av mannen och hans nya hustru: ” ... ingen sårar mig i hjärtat utan straff ... de skall få ett sorgligt bittert äktenskap.”¹¹¹

Jason har försökt lugna Medea, sedan hon blivit vred över hans svek, genom att säga att anledningen till att han gifter sig med prinsessan är att skapa en stabilare situation åt Medea och deras barn.¹¹² Medea låter sig inte lugnas utan fortsätter sina planer på hämnd. I planerna ingår att hon skall be Jason om att få träffa honom en sista gång. Då skall hon göra honom lugn genom att låtsas vara medgörlig och ställa sig positiv till det stundande bröllopet.¹¹³ Hon skall få honom att vara ett verktyg ”för att jag med list ska kunna döda kungadottern.”¹¹⁴ Hon drömmer om hur hon skall skicka barnen med dyrbara presenter till kungadottern, en lätt slöja och en krans av guld, som dränkts i giftig olja.¹¹⁵ Hon drömmer om hur kungadottern grymt skall förgöras, när hon tar på sig presenterna, och även de som rör vid henne.¹¹⁶ Då Medea går vidare med sina drastiska planer på hämnd, förändras körens attityd till henne och de försöker övertala henne att ändra sig.¹¹⁷ Kören säger: ”Jag har lyssnat, jag vill stödja dig, men också människornas lagar. Jag ber dig enträget, Medea, gör inte detta.”¹¹⁸ Medea bryr sig dock inte om lagen, vilket kan vara en spegling av den bild tragödemna ville ge av barbarer såsom sämre än grekerna och utan de grekiska dygderna. Medea går vidare och tänker på den del av

¹⁰⁷ Eur. *Med.* 268.

¹⁰⁸ Eur. *Med.* 374.

¹⁰⁹ Eur. *Med.* 375-376.

¹¹⁰ Eur. *Med.* 378-360, 383-384.

¹¹¹ Eur. *Med.* 397, 399.

¹¹² Eur. *Med.* 522-575.

¹¹³ Eur. *Med.* 776-779.

¹¹⁴ Eur. *Med.* 782-783.

¹¹⁵ Eur. *Med.* 784-787.

¹¹⁶ Eur. *Med.* 788-789.

¹¹⁷ Hopman 2008, 172.

¹¹⁸ Eur. *Med.* 811-813.

hämnden som hon våndas och gråter över, vilket är att hon skall döda sina egna barn för att skada Jason.¹¹⁹ Hon beskriver detta själv som "den mest ogudaktiga handling nån kan drista sig att göra" men planerar att göra det för hon ser att det inte finns något som Jason kommer att ta så hårt som just det.¹²⁰ Samtidigt tvekar hon och undrar varför hon för att sära Jason måste fördubbla sin egen olycka.¹²¹

7.1.6 Hämnens utförande

Efter planerna på hämnd vidtar själva utförandet. Medea ber Jason medverka till att kungadottern skall förmås att be sin far att Medeas barn får stanna i Korinth. Jason samtycker till att övertala henne. Medea berättar då att hon skall skänka kungadottern dyrbara gåvor i form av en slöja och en guldbeslagen krans. Hon säger till barnen att komma och bära fram presenterna till kungadottern. Hon påtalar för dem att det är viktigt att prinsessan själv tar emot dem.¹²² Barnens vårdare rapporterar sedan till Medea att kungadottern tagit emot gåvorna.¹²³ Själva dödsscenen visas inte för publiken, utan den framgår genom att den berättas för Medea av en budbärare. Han rapporterar att kungadottern och kungen har dött av Medeas gifter.¹²⁴ Han berättar att kungadottern inte kunde motstå gåvorna. Hon tog slöjan och svepte runt axlarna, hon tog på kransen och ordnade håret. Sedan reste hon sig, beundrade sig själv och föreföll nöjd med gåvorna.¹²⁵ Sedan händer något plötsligt. Hon "blir blek och vacklar till och hennes lemmar skakar. Det är hemskt att se, hon sjunker samman på en stol och faller sen till golvet."¹²⁶ Budbäraren beskriver för publiken hur "fradga står ur hennes mun, att hennes ögon tränger ut ur hålorna, att blodet sjunker undan. Hon slutar be och jämmern som tränger fram ur henne är förfärlig."¹²⁷ Budbäraren förklarar: "Dubbla smärtor pinar henne: den gyllne kransen omkring hennes hjässa sänder ut en eld som äter allt, och den lätta slöjan....fräter sönder hennes vita kött."¹²⁸ Hon försöker få av sig kransen men guldets har smält fast vid pannan. "Hennes ansikte är bortfränt, ingen skönhet kvar. ...

¹¹⁹ Eur. *Med.* 790-793.

¹²⁰ Eur. *Med.* 795-796, 817.

¹²¹ Eur. *Med.* 1046-1047.

¹²² Eur. *Med.* 942-944, 947-951, 956-958, 972-974.

¹²³ Eur. *Med.* 1003-1004.

¹²⁴ Eur. *Med.* 1125-1126.

¹²⁵ Eur. *Med.* 1156-1165.

¹²⁶ Eur. *Med.* 1168-1170.

¹²⁷ Eur. *Med.* 1174-1177.

¹²⁸ Eur. *Med.* 1185-1189.

Från benen rinner köttet bort som tjära. Giftets käftar suger, slickar.”¹²⁹ Kungen kommer till platsen och kastar sig ner vid dottern och slår armarna om henne. Han fastnar då vid henne och kommer inte loss. Även kungens kött slits då från hans ben och han dör.¹³⁰

Nästa steg i hämnden är att Medea dödar sina barn. Hon vändas över att behöva göra detta. Hon säger att om hon inte gör det själv, så kommer barnen att dödas av någon annan på ett ännu grymmare sätt. Det är ingen lätt uppgift för henne och hon tvingas uppmana sig själv: ”Stålsätt dig, mitt hjärta.”¹³¹ Inte heller mordet på barnen visas på scenen för publiken. Den får istället höra hur barnen bakom scenen skriker, när Medea kör ett svärd genom dem.¹³² Jason är ovetande om vad som skett och kommer för att sätta sina barn i trygghet undan en hämnande släkt. Kören meddelar honom att Medea har dödat barnen. Jason blir då förtvivlad och vred och säger att han skall hämnas på henne.¹³³

Det finns uppfattningar om att Euripides ändrat den ursprungliga myten från att det var korinthierna som dödade barnen till att Medea gjorde det själv för att understryka att kvinnors sexualitet och språk var ett hot mot manlig avkomma.¹³⁴ Det finns ytterligare varianter av myten som säger att det var Hera som dödade barnen eller att det var Kreons släktingar.¹³⁵

Medeas våldsamma beteende kan ses mot bakgrund av den barbariseringsprocess av icke-greker som pågick under tiden för de grekiska tragedierna. Medea saknade i dramat en av de traditionella grekiska dygderna, besinning.¹³⁶ Goldhill pekar på att Medea uppvisar alla tecken på att vara annorlunda. Hon är en kvinna från en antik myt i en främmande stad, barbar och kapabel att göra saker som ingen grekisk kvinna skulle försöka sig på. Hon är besläktad med gudarna och en häxa.¹³⁷ Goldhill menar att Medea är ett bra exempel på en kvinna som tar kontroll över sin situation med en beslutsamhet

¹²⁹ Eur. *Med.* 1197-1201.

¹³⁰ Eur. *Med.* 1205-1218.

¹³¹ Eur. *Med.* 1238-1142.

¹³² Eur. *Med.* 1271-1278.

¹³³ Eur. *Med.* 1302-1336.

¹³⁴ Rabinowitz 1993, 126

¹³⁵ Hopman 2008, 175.

¹³⁶ Hall 1989, 125.

¹³⁷ Goldhill 1986, 116-117.

och en kraft som går tvärs emot ideologin i mycket av den samtida prosan som behandlar kvinnor.¹³⁸

7.1.7 *Förövarens kvittens på skälet till hämnden*

Både Aristoteles och moderna psykologer har ansett att det är viktigt för hämnaren att förövaren förstår varför hämnden utförts.¹³⁹ Jason behöver inte tveka om vem som utfört hämnden, eftersom Medea berättar det för honom.¹⁴⁰ Hon säger inte explicit att det är för att Jason bedragit henne, men det är uppenbart att detta står klart för honom.

7.1.8 *Maktbalansen mellan offer och förövare och offrets status efter hämnden*

Hämnden gör att styrkeförhållandet mellan Medea och Jason ändras. Jason dras ner i olycka – hans barn är döda. Han utbrister: "Låt mig se min dubbla sorg, mina söner."¹⁴¹ Han konstaterar att hans brud och hans barn är borta och att han förlorat allt.¹⁴² Medea säger i en dialog med honom: "... ditt hjärta har jag träffat som jag skulle" och "du kan inte håna mer. Det minskar smärtan."¹⁴³ Medea lider också av att barnen är döda, vilket påtalas av Jason: "Du lider själv som jag, det vet jag." "Ja ..." svarar hon då.¹⁴⁴ Hämnden leder således till att lidandet dem emellan utjämnas. De lider båda två istället för att det bara är Medea. Man kan också föreställa sig att deras inbördes status förändras. Jason måste ha hamnat i en väsentligt försämrad ställning. Han var inte längre svärson till kungen, han hade förlorat sina arvingar, han var knappast attraktiv på äktenskapsmarknaden och kunde därmed inte få nya arvingar och han kunde räkna med att bli bortjagad från Korinth. Medea i sin tur far iväg i en gyllene vagn – skickad av hennes fader Solen – till Athen för att gifta sig med kungen där, Aigeus, och få nya barn.¹⁴⁵ Burnett kommenterar att Jason i dramat successivt utmålas alltmer som en anti-hjälte för publiken genom att bryta eden ingången mot Medea, bara bry sig om sin egen

¹³⁸ Goldhill 1986, 115.

¹³⁹ Se avsnitten 3.1.2-3.1.4.

¹⁴⁰ Eur. *Med.* 1218-1219.

¹⁴¹ Eur. *Med.* 1315.

¹⁴² Eur. *Med.* 1348-1350.

¹⁴³ Eur. *Med.* 1360, 1362.

¹⁴⁴ Eur. *Med.* 1361-1362.

¹⁴⁵ Eur. *Med.* 709-724, 1321-1322.

välgång och genom påminnelse om att Jason en gång krävde av argonauterna att de skulle riskera sina liv för Jason framgång.¹⁴⁶

7.1.9 *Offrets känslor efter hämnden*

När det gäller frågan hur Medea känner sig efter det att hämnden utförts, så har hon, som framkommit ovan, blandade känslor. Hon är nöjd över att ha förorsakat Jason skada och lidande samtidigt som hon själv lider av att ha dödat sina barn. Hennes hämnd har som synes en udd riktad mot Jason och en mot henne själv.

Rabinowitz påpekar det ovanliga i att Medea inte behöver betala ett pris för sin hämnd som att begå självmord eller liknande. Hon reser istället iväg från Korinth i en vagn sänd av solguden.¹⁴⁷

7.2 Klytaimnestra

7.2.1 *Hierarki mellan offer och förövare*

Hur såg maktbalansen ut mellan Klytaimnestra och Agamemnon, innan Klytaimnestra utsattes för oförrätten av Agamemnon? Detta behandlas inte i vare sig *Orestien* eller i Sofokles eller Euripides dramer *Elektra*. Vi vet dock att Agamemnon var kung i Argos och Klytaimnestra drottning där. Klytaimnestra föddes som prinsessa i Sparta men var inte av gudomlig börd som systemen Helena enligt myten. Agamemnon torde haft en högre status som kung och varit överordnad Klytaimnestra enligt gängse hierarkier vid tiden ifråga. Goldhill skriver att kvinnans underordning jämfört med mannen var en fundamental beståndsdel i ordningen i ett *oikos*.¹⁴⁸

7.2.2 *Oförrätten*

Vad var det då för oförrätt som Agamemnon utsatte Klytaimnestra för och som utlöste hämnden? Agamemnon var som bekant härförare för de grekiska kungarna med följe, vilka skulle segla till Troja för att hämta hem Helena, sedan hon bortrövats av/frivilligt följt med den trojanske prinsen Paris. Flottan blev liggande i Aulis utan att kunna avsegla, eftersom det inte fanns någon vind. I *Orestien* framgår hur Agamemnon

¹⁴⁶ Burnett 1973, 15-16.

¹⁴⁷ Rabinowitz 1993, 125.

¹⁴⁸ Goldhill 2004, 34.

genom sin siare fick klart för sig att vinden inte skulle bli förlig förrän han hade gjort ett smärtsamt offer till Artemis.¹⁴⁹ Agamemnon tvingas välja mellan att, å ena sidan, göra sin plikt som kung och härförare och tillse att flottan kunde segla iväg genom att offra sin dotter Ifigenia eller att, å andra sidan, agera som fader och rädda dottern. Detta var ett tungt beslut för Agamemnon. Han säger: "Tung är min ödeslott, vägrar jag följa siarens bud. Tung om jag tvingas att offra min dotter, hemmets glädje ... Kan jag dock feigt svika min flotta, mitt folk? Hela min här kräver det blot som förmår stormarna stilla – och kan det förmenas den?"¹⁵⁰ Hans beslut blir således att offra dottern.¹⁵¹ Kören konstaterar att: "Han köpte med egen dotters blod sin seger i kriget och hämnden för en annans förlupna hustru och flottan en lyckosam färd."¹⁵² I Sofokles *Elektra* uttrycker Elektra förståelse för Agamemnons val: "Han hade nödd och tvungen, fylld av sorg och kval, måst ge gudinnan offret ..." ¹⁵³ Goldhill pekar på att Agamemnon utsätts för tragedins *locus classicus* genom att ställas inför konkurrerande skyldigheter och vet att vad han än väljer kommer det att medföra tragiska konsekvenser.¹⁵⁴ Agamemnon väljer att inte uppfylla sina förpliktelser som fader för att vidmakthålla sin position i samhället som kung och ledare av expeditionen till Troja.¹⁵⁵

Det finns ytterligare en omständighet som är en möjlig oförrätt som Agamemnon begått mot Klytaimnestra. Det är det faktum att han vid sin återkomst till Argos medför sin älskarinna Cassandra, tidigare prinsessa i Troja. Cassandra var som prinsessa en rejäl trofé, som Agamemnon som härförare och högst i rang tilldelats. I *Orestien* är detta dock, enligt min mening, inte skälet för Klytaimnestras hämnd, då hon enligt detta drama planerat hämnden redan innan hon fick vetskap om Cassandra.¹⁵⁶ Komar anger att den dödade dottern är ett mycket tyngre skäl för hämnden än den nya konkubinen.¹⁵⁷ I Euripides *Elektra* anger dock Klytaimnestra att hon inte skulle dödat Agamemnon enbart för offrandet av Ifigenia, men att medförandet av Cassandra till

¹⁴⁹ Aesch. *Ag.* 45.

¹⁵⁰ Aesch. *Ag.* 45.

¹⁵¹ Aesch. *Ag.* 46.

¹⁵² Aesch. *Ag.* 46.

¹⁵³ Soph. *El.* 98.

¹⁵⁴ Goldhill 2004, 25-26.

¹⁵⁵ Goldhill 1986, 153.

¹⁵⁶ Aesch. *Ag.* 108.

¹⁵⁷ Komar 2003, 32.

Argos gjorde att hon begick hämnden.¹⁵⁸ I Euripides version skulle Klytaimnestra alltså liksom Medea ha passionen som en ingrediens i hämnden.

Vidare berättar myten om ännu en möjlig oförrätt. Den avser att Klytaimnestra var gift och hade barn innan hon blev gift med Agamemnon. Giftermålet med Agamemnon föregicks av att han våldtog henne och dödade hennes man och barn.¹⁵⁹ Denna händelse behandlas varken i *Orestien* eller i Sofokles eller Euripides dramer *Elektra* även om mytens berättelse torde varit känd för publiken.

Jag kommer fortsättningsvis att med oförrätten mot Klytaimnestra avse dödandet av dottern Ifigenia.

7.2.3 Offrets plåga

Så till frågan om oförrätten plågar Klytaimnestra. Det gör den förvisso. I *Orestien* anger hon om offrandet att Agamemnon " ... hänsynslöst, som om det gällt ett lamm ur ullig fårhjords rika myller, sin dotter offrade, min födslovåndas tillbedda frukt ..." och "Han förgjorde det ljuvliga skott på sin stam, den Iphigeneia som jag honom fött och länge, länge begråtit."¹⁶⁰ I Sofokles *Elektra* säger Klytaimnestra till Elektra: " ... denne fader ... ensam bland helleners folk var villig att din syster offra som ett djur. Han kände ej den smärtan lika starkt som jag, jag var ju hennes moder."¹⁶¹ I Euripides *Elektra* uttalar Klytaimnestra förebråelser mot Agamemnon och säger att han lurade Ifigenia till Aulis under förevändning att han ordnat ett giftermål åt henne med Akilles och väl där "....he stretched her over the sacrificial altar and slashed the white throat of Iphigenia"¹⁶². Hon säger att det hade varit förlåtligt om han gjort det för att försvara deras egen stad eller för att rädda deras hem och de andra barnen, men att det inte var acceptabelt att han dödade henne bara för att Helena var en hora och Menelaos inte kunde kontrollera henne.¹⁶³

¹⁵⁸ Eur. *El.* 1030-1034.

¹⁵⁹ *RE* 11, 893.

¹⁶⁰ Aesch. *Ag.* 110, 116.

¹⁶¹ Soph. *El.* 96.

¹⁶² Eur. *El.* 1022-1023.

¹⁶³ Eur. *El.* 1023-1029.

7.2.4 Offrets status och självbild efter oförrätten

Förändrade oförrätten Klytaimnestras status och självbild? Det finns enligt min mening ingenting i de behandlade dramerna som visar att Klytaimnestras status och självbild förändrades av själva offerandet av Ifigenia. Agamemnon var herre över Klytaimnestra, sin familj och hushållet i övrigt. Han föreföll vara i sin rätt att offra dottern, även om en fader under tragediernas tid inte hade rätt att döda sina barn.¹⁶⁴ Klytaimnestra underordnar sig Agamemnon även efter denna oförrätt; åtminstone ger hon i *Orestien* sken av det när han återvänder från Troja.¹⁶⁵ Burnett anser dock att offerandet skadade Klytaimnestras heder; det berövade henne en varelse som var hennes.¹⁶⁶ Däremot förändrades enligt min mening Klytaimnestras status av det faktum att Agamemnon gav sig iväg på sitt krigsföretag för att hämta hem Helena. I *Orestien* blev Klytaimnestra Agamemnons ställföreträdare i Argos och styrde och ställde under hans bortovaro. Detta uttrycks av kören med: "... vår drottning, hon som närmast är och Argos' enda sköld och stöd ..." och "... hyllas bör med rätt en konungs maka när hans tron står tom ...".¹⁶⁷ Aischylos beskriver hennes älskare/man Aigisthos som en vekling, som låter Klytaimnestra styra.¹⁶⁸ I Sofokles drama är Aigisthos mer den som styr enligt gängse könsnormer.¹⁶⁹ Euripides låter Elektra beskriva Aigisthos underordning på följande sätt: "This was what all the Argives said of you (Aigisthos, förf:s anm.): 'he's the woman's man - she's not the man's woman'. Yet it is disgraceful when a woman, not a man, is in charge at the house".¹⁷⁰ Således innebar Agamemnons avresa till Troja att Klytaimnestras makt på hemmaplan ökade i Aischylos och Euripides versioner, medan den hos Sofokles förefaller oförändrad. För att återkomma till maktbalansen mellan Agamemnon och Klytaimnestra så borde inte, enligt Aristoteles synsätt, Agamemnons oförrätt väckt vrede och hämndbegär hos Klytaimnestra, eftersom hon var underordnad honom.¹⁷¹ Klytaimnestra fylls emellertid av hämndbegär.

¹⁶⁴ MacDowell 1978, 91.

¹⁶⁵ Aesch. *Ag.* 37, 78-79.

¹⁶⁶ Burnett 1998, 137.

¹⁶⁷ Aesch. *Ag.* 47-48.

¹⁶⁸ Aesch. *Ag.* 122-123.

¹⁶⁹ Soph. *El.* 85.

¹⁷⁰ Eur. *El.* 931-933.

¹⁷¹ Se avsnitt 3.1.2.

7.2.5 Offrets planer på och drömmar om hämnd

Hur planerar och drömmer Klytaimnestra om hämnden? Detta beskrivs inte av Sofokles eller Euripides, av naturliga skäl, då deras dramer tar sin början när mordet på Agamemnon redan utförts. I *Orestien* däremot förutspår kören Klytaimnestras hämnd, redan då det sias om att Artemis kommer att kräva ett offer av Agamemnon för att flottan skall kunna avsegla till Troja: " ... sutte då hatet vid härden, krävande hämnd för en dotters liv ... " ¹⁷² Av Klytaimnestras drömmar och planer på hämnd syns dock inget i dramat, innan verkställandet av hämnden börjar. Efter hämndens genomförande berättar hon att hon länge planlagt dådet. ¹⁷³ Klytaimnestra framställs som mycket listig i dramat. Hon har bland annat anordnat ett signalsystem, så att hon inte skall överraskas av Agamemnons hemkomst. Från Troja till Argos skall vakter tända bålverk ett efter ett på bergens toppar. ¹⁷⁴ Klytaimnestra blir på så sätt varskodd om att Agamemnon är på väg hem. Klytaimnestra låter påskina att hon glädjer sig åt hans återkomst. Hon låter, redan innan Agamemnon når Argos, tända offereldar runt hela staden. ¹⁷⁵ Hon skriker ut sin låtsade glädje och utbrister bland annat: "Nu skyndar jag mig att, så gott jag kan, min vördnadsvärde makes hemkomst fira." ¹⁷⁶ När väl Agamemnon anländer, tas han emot av Klytaimnestras översvallande välkomstord. ¹⁷⁷ Då han vid borgens port skall stiga ur vagnen, utspelar sig den kända s.k. mattscenen. Klytaimnestra vill få honom att beträda en purpurfärgad matta, som hon till hans ära låtit lägga ut på vägen in i borgen. Agamemnon vet att detta inte är passande för en vanlig dödlig, utan något som bara anstår gudar. Han är rädd att förtörna dem. Klytaimnestra envisas emellertid och till slut ger han efter för hennes önskan. ¹⁷⁸ Man kan spekulera i om Klytaimnestra genom mattscenen vill få Agamemnon ur balans inför det som hon planerar att utsätta honom för. Agamemnon går in i borgen och Klytaimnestra tar sig an Cassandra och försöker få in även henne i borgen. Cassandra, som är synsk, berättar vad som kommer att utspela sig därinne, nämligen att Agamemnon, när han ges ett bad, kommer att snärjas av ett nät och stickas ihjäl. ¹⁷⁹ Cassandra säger att hon känner att borgen är hemsökt: "En

¹⁷² Aesch. *Ag.* 42.

¹⁷³ Aesch. *Ag.* 108.

¹⁷⁴ Aesch. *Ag.*, 50-52.

¹⁷⁵ Aesch. *Ag.* 39.

¹⁷⁶ Aesch. *Ag.* 65.

¹⁷⁷ Aesch. *Ag.* 77-79.

¹⁷⁸ Aesch. *Ag.* 79-82.

¹⁷⁹ Aesch. *Ag.* 90-92.

munter hord av ättens Hämndeandar hemsöker huset, svår att driva ut, och dricker dristighet ur människoblod; ... ”¹⁸⁰ Hon avser med detta de syner hon ser om hur Atreus dödar Thyestes barn och låter deras kött serveras fadern.”¹⁸¹

7.2.6 Hämndens utförande

I *Orestien* sker själva dödandet av Agamemnon, som Klytaimnestra utför så som Cassandra spått, men det visas inte på scenen. Istället hör publiken hur Agamemnon bakom scenen ropar: ”Man slog mig! Åh! Jag fick ett dödligt hugg.” och ”Åh! Åh! Man slog mig än en gång! Jag dör!” Körledaren konstaterar: ”Av vår konungs skrik att döma dådet sin fullbordan fått.”¹⁸² Klytaimnestra berättar själv efter dådet hur det skedde: ”Jag snärjde honom i en väldig duk, en praktfull banemantel, lik ett fisknät, att både flykt och strid omöjliggöra. Två gånger slog jag till. Han skrek två gånger och efter skriken slappnade hans lemmar. Och när han fallit slog jag tredje gången såsom ett tack till underjordens Zeus.”¹⁸³ Hos Sofokles och Euripides gör Klytaimnestra och Aigisthos gemensam sak när det gäller att döda Agamemnon. Tillvägagångssättet är mer eller mindre detsamma. Sofokles anger att Klytaimnestra och Aigisthos klöv hans huvud ”som man klyver en stock”.¹⁸⁴

Genom hämndförloppet går en röd tråd av ättens förbannelse¹⁸⁵, som gör att man frågar sig om det är Klytaimnestra som hämnas eller om det är demoner och hämndeandar som driver fram Agamemnons död. Det senare är något som i *Orestien* antyds av kören: ”Dämon, du som förföljer brödraparet av Tantalos’ ätt, styr genom själsstarka kvinnor skräckfullt ... ”¹⁸⁶ Det uttalas också av Klytaimnestra efter det att hon dödat Agamemnon: ”Jag är ättens olycksande som fick i den dödes hustru sin hämnande hamn, och som utkrävde straffet för Atreus’ brott, hans ohyggliga fest. Och hjälten föll som ett soningsoffer för barnen.”¹⁸⁷ Hos Sofokles ställs frågan om det var en dödlig eller en demons makt som dödade Agamemnon.¹⁸⁸ Vidare utbrister kören: ”Ack! Pelops’

¹⁸⁰ Aesch. *Ag.* 95-96.

¹⁸¹ Aesch. *Ag.* 89.

¹⁸² Aesch. *Ag.* 106.

¹⁸³ Aesch. *Ag.* 108-109.

¹⁸⁴ Soph. *El.* 78-79.

¹⁸⁵ Se avsnitt 5.1.2.

¹⁸⁶ Aesch. *Ag.* 113.

¹⁸⁷ Aesch. *Ag.* 115.

¹⁸⁸ Soph. *El.* 82.

kappkörning blev släktens olycksarv, förbannelse blev den för vårt land!”¹⁸⁹

Klytaimnestra nekar inte till att hon dödat Agamemnon men säger: ”rättvisans gudom Dike har bestämt hans död, om ock den skedde genom mig”.¹⁹⁰ Euripides berör inte släktförbannelsen i samband med Agamemnons död.

7.2.7 Förövarens kvittens på skälet till hämnden

Klytaimnestra får inget kvitto på att Agamemnon förstår varför hämnden utförs. I *Orestien* hinns det inte med, eftersom han dödas direkt efter hemkomsten utan att några ord växlat om Ifigenia. De övriga dramerna har sitt fokus senare i händelseförloppet.

7.2.8 Maktbalansen mellan offer och förövare och offrets status efter hämnden

Vad gäller frågan om maktbalansen mellan den ursprunglige förövaren och offret och om offrets status återställs genom hämnden, så är denna inte vad gäller yttre förhållanden relevant vad gäller Klytaimnestras hämnd. Agamemnon dödas ju och därmed finns det inte längre någon maktbalans att prata om. Klytaimnestras status är densamma som den var efter Agamemnons avfärd till Troja, d.v.s. det är hon som styr i Argos i *Orestien* och i Euripides drama, medan Aigisthos har en styrande roll hos Sofokles. Det är dock tänkbart att Klytaimnestra i sitt inre upplevde att maktbalansen mellan henne och Agamemnon återstälts genom hämnden.

7.2.9 Offrets känslor efter hämnden

Hur är då Klytaimnestras känslor efter det att hämnden utförts? I *Orestien* är hon till en början mycket nöjd över att ha utfört hämnden. Hon börjar med att ta tillbaka det, som hon yttrade vid Agamemnons hemkomst, om hur hon saknat honom och om hur välkommen han var: ”Nu blygs jag ej att återtaga mycket vad nyss jag yttrade med klok beräkning. Hur kunde man väl annars komma åt en hatad ovän som bär vännens mask ...”¹⁹¹ Hon njuter uppenbarligen av hämndens utförande. Hon berättar: ”Där låg han rosslande och uppgav andan. Så sprutade en blodström ur hans mun och stänkte dunkla droppar på min panna – åh, mera ljuvt föll aldrig himlens regn på fältets gröda, när den

¹⁸⁹ Soph. *El.* 95.

¹⁹⁰ Soph. *El.* 96.

¹⁹¹ Aesch. *Ag.* 108.

går i ax, än detta dödens daggstänk på min hy.”¹⁹² Hon berättar att hon är stolt och säger också: ”Här ligger Agamemnon, min gemål, ett livlöst lik, ett hämndens mästerverk av denna högerhand.”¹⁹³ Elektra beskriver i Sofokles drama hur ”i lust och glädje över fullgjort brott med skamlös fest hon (Klytaimnestra, förf:s anm.) firar mordets minnesdag”.¹⁹⁴

Med tiden drabbas dock Klytaimnestra av kval och rädsla för Agamemnons hämndeandar. I *Orestien* har hon en fasansfull mardröm en natt, vilken leder till att hon låter dottern Elektra anför ett följe av kvinnor som skall utföra offer vid Agamemnons grav.¹⁹⁵ Till saken hör att Klytaimnestra inte lät begrava Agamemnon med de riter som anstod honom. Elektra anklagar modern för att ” ... hatfullt och skymfligt begrava din konung och make, utan sörjande följe av folket, utan klagan och gråt!”¹⁹⁶ Klytaimnestras dröm handlade om att hon fött en huggorm, som hon ammade med blodblandad mjölk. Drömmen skulle förebåda att hon blev dräpt.¹⁹⁷ Även i Sofokles drama har Klytaimnestra en mardröm, som leder till att hon skickar offer till Agamemnons grav. Här är det dock Elektrats syster Chrysotemis som skall frambära offret. Mardrömmen ser också annorlunda ut. Klytaimnestra drömmer att Agamemnon i natten träder fram vid palatsets härd och fattar den spira som Aigisthos övertagit efter honom. Ur spiran växer en lummig gren som breder ut sig över hela Mykenes land.¹⁹⁸ Hos Euripides tycks Klytaimnestra så småningom ångra vad hon gjort mot Agamemnon. Hon säger till Elektra: ”I’m not so very pleased, my child, at what I’ve done. Ah, how I suffer for what I plotted. I pushed my anger against my husband further than I should have.”¹⁹⁹ Klytaimnestras hämnd resulterade således i att hon inte blev lycklig. Hos Aischylos och Sofokles blir hon ångestriden och rädd för hämndeandar och hos Euripides tycker hon själv att hon gått för långt och ångrar vad hon gjort.

¹⁹² Aesch. *Ag.* 109.

¹⁹³ Aesch. *Ag.* 109-110.

¹⁹⁴ Soph. *El.* 85.

¹⁹⁵ Aesch. *Cho.* 130-131.

¹⁹⁶ Aesch. *Cho.* 154.

¹⁹⁷ Aesch. *Cho.* 161-162.

¹⁹⁸ Soph. *El.* 91-92.

¹⁹⁹ Eur. *El.* 1108-1111.

7.3 Elektra

7.3.1 Hierarki mellan offer och förövare

Elektra föddes som prinsessa i Argos, dotter till Agamemnon och Klytaimnestra. Som sådan var hon underordnad sin far, som var hushållets härskare, men även sin mor. Som prinsessa torde hon ha haft en bra status och självbild, även om hon var underställd modern. Hennes status försämras dock radikalt som en följd av moderns och Aigisthos agerande. Om detta sker direkt efter Agamemnons avfärd till Troja eller först efter mordet på honom går inte att utläsa av tragedierna.

I *Orestien* säger Elektra att hon (liksom brodern Orestes) är utan hem, att modern sålt dem och att hennes ställning är en slavs.²⁰⁰ Hon " ... hölls på avstånd, föraktad, förhånad och spärrades in i en av husets dolda vrår såsom en ondsint hynda."²⁰¹

I Sofokles *Elektra* beklagar sig Elektra över att hon aldrig kan gifta sig och få barn, eftersom Orestes är borta och inte kan gifta bort henne.²⁰² Hon säger att: " ... här får jag gå som slavinna, en främling hånad, föraktad jag tjänar i fädernesalarna, här uselt klädd jag går, vid tomma bord jag smulor letar."²⁰³ I detta drama menar Elektra att hennes liv förändrades den dag Agamemnon dödades " ... jag blev förrådd, mitt liv blev död."²⁰⁴ Klytaimnestra fäller ord om Elektra som förefaller hjärtlösa: "Hon må utanför (borgen, förf:s anm.) få tjuta om sitt lidande, sin sorg ...".²⁰⁵ Burnett kommenterar att Elektra hos Sofokles är en förslavad prinsessa, en fattig arvtagerska, en skönhet förvandlad till hagg och en giftasvuxen ogift kvinna, som lever som om hon vore i exil.²⁰⁶

I Euripides *Elektra* berättas om att Elektra blev bortgift med en enkel bonde, när hon nådde giftasvuxen ålder. Detta skedde för att Aigisthos inte ville gifta bort henne med någon betydelsefull man av rädsla för att hennes blivande söner skulle hota hans position. Bonden har emellertid inte konsumerat äktenskapet, eftersom han inte tycker sig värdig henne.²⁰⁷ Elektra klagar över den försämrade position hon hamnat i

²⁰⁰ Aesch. *Cho.* 137.

²⁰¹ Aesch. *Cho.* 155.

²⁰² Soph. *El.* 81.

²⁰³ Soph. *El.* 82.

²⁰⁴ Soph. *El.* 82.

²⁰⁵ Soph. *El.* 107.

²⁰⁶ Burnett 1998, 121.

²⁰⁷ Eur. *El.* 9-46.

med enkla kläder, som hon måste väva själv, smuts som omger henne, det simpla huset hon bor i och att hon själv måste bära vatten från floden.²⁰⁸

7.3.2 Oförrätten

Den oförrätt som Elektra själv verkar mena att hon utsatts för är att hennes far, Agamemnon dödats. I *Orestien* utförs detta mord av Klytaimnestra, medan i Sofokles och Euripides dramer så är det Klytaimnestra och Aigisthos som gör det gemensamt.²⁰⁹ Man skulle tycka att Klytaimnestras och Aigisthos dåliga behandling av henne skulle vara en oförrätt, men det är inte detta som Elektra nämner att hon vill hämnas.

7.3.3 Offrets plåga

Plågas då Elektra av oförrätten? I *Orestien* säger Elektra vid Agamemnons grav: "Lyssna, o fader, även till min tunga och tårdränkta smärta. Dödshymnens klagan stämma vi upp ..."²¹⁰ Hon säger också: "Skall jag förtälja huru vår moder oss (Elektra oh Orestes, förf:s anm.) kränkt?"²¹¹ Även Sofokles beskriver hur Elektra plågas. Elektra pratar om sin "sorgekvidan" och "många slag mot bröst", då "min faders osälla lott jag begrät." Hon fortsätter: "... ej stannar tårarnas flod, ej tystnar min tungas klagande klang ..."²¹² Hon fortsätter sin veklagan: "... aldrig mitt lidandes börda skall släppa mig, mina tårars ström ej sinar."²¹³ I Euripides drama riktar Elektra sin klagan till den döde fadern för att hon förtvinar i sin hopplösa situation och beskriver hur hon, i sorg över hans död, river sin hals med naglarna och slår sitt med anledning av sorgen kortklippta hår.²¹⁴ Elektra påtar sig här den roll som kvinnor hade vid dödsfall, nämligen att högljutt ge uttryck för sorgen.

7.3.4 Offrets planer på och drömmar om hämnd

Gör Elektra upp planer för att hämnas? Drömmer hon och fantiserar om hämnd? I *Orestien* ber Elektra om att hämnd skall ske för mordet på fadern. Hon vänder sig till Hermes med bönen och ber honom vidarebefordra den till Hades gudar och till Moder

²⁰⁸ Eur. *El.* 304-310.

²⁰⁹ Se avsnitten 6.2.2, 6.2.4-6.2.5.

²¹⁰ Aesch. *Cho.* 148.

²¹¹ Aesch. *Cho.* 153.

²¹² Soph. *El.* 78-79.

²¹³ Soph. *El.* 83.

²¹⁴ Eur. *El.* 141-149.

Jord och riktar sig sedan till den döde fadern: " ... ber jag om någon som dig hämnas, fader, om rättvis död för dem som själva döda."²¹⁵ Elektra står med Orestes vid graven och drömmer om hämnd på Klytaimnestra och Aigisthos. Kören tolkar deras drömmar med: "Om blott ett jubelskri jag finge höja över den slagne mannen, över den dräpta kvinnan! Varför skulle jag dölja hjärtats innersta åtrå?"²¹⁶ Elektra drömmer således om hämnd, men i *Orestien* ser hon sig inte som den som skall utföra hämnden. Hon förväntar sig att det är gudarna som skall tillse att hämnd sker på ett eller annat sätt: "När skall då äntligen Zeus sänka sin starkhets hand, - ve! ve! – klyva de brottsligas hjässor ... Straff jag kräver för allt det vrånga."²¹⁷ Orestes tar på sig att utföra dådet, som det ankommer honom som son att utföra. Kören säger: "Endast en blodsfrändes hand kan bota, med fruktansvärt blodsåd."²¹⁸ Elektra utbrister uppmanande: "O gudar låten hämnden ha sin gång."²¹⁹

Även i Sofokles *Elektra* drömmer Elektra om hämnd. Hon ser sig inte heller i detta drama som den som i första hand skall utföra hämnden: "O nalkens och hämnens med rättvist straff min faders mord och sänden min broder med vapen i hand ..."²²⁰ När det felaktiga budet om Orestes död når borgen i Argos, försöker Elektra få med systemen Chrysothemis på att de gemensamt skall utöva hämnd: "Att du ej måtte tveka att med hjälp av mig avdagataga honom som vår fader dräpt, Aigistos måste dödas. Klar är denna plikt."²²¹ Systemen vill emellertid inte hjälpa till, hon anser det för farligt.²²² När inte systemen vill, säger Elektra att hon ensam kommer att utföra hämnden: "Jag måste alltså ensam själv utföra det, den bragd som skall fullbordas. Ogjord blir den ej."²²³ Burnett kommenterar att Elektras hämndplan är vredgad, djärv och maskulin och att hon i korthet visar den grekiska dygden mod.²²⁴ Så kommer ändå Orestes till Argos och är inte död såsom sagts. Han och Elektra planerar då hämnden gemensamt.²²⁵

²¹⁵ Aesch. *Cho.* 137-138.

²¹⁶ Aesch. *Cho.* 151.

²¹⁷ Aesch. *Cho.* 151-152

²¹⁸ Aesch. *Cho.* 157.

²¹⁹ Aesch. *Cho.* 156.

²²⁰ Soph. *El.* 79.

²²¹ Soph. *El.* 115.

²²² Soph. *El.* 116.

²²³ Soph. *El.* 117.

²²⁴ Burnett 1998, 124-125.

²²⁵ Soph. *El.* 133-138.

I Euripides *Elektra* återkommer Orestes till Argos med motivet att döda faderns mördare. Orestes säger att han skall söka upp Elektra och få henne att medverka i hämnden.²²⁶ I Euripides version föregås Orestes ankomst till Argos inte av något falskt uttalande om att han skulle dött. Orestes frågar Elektra (innan han avslöjat för henne vem han är) om hon skulle ha nerver att hjälpa Orestes att döda modern. Hon svarar : "Yes, with the same axe that took my father's life ... I would die happy if I had shed my mother's blood in revenge."²²⁷ När det avslöjats att främlingen som kommit till Argos är Orestes, planerar Orestes och Elektra gemensamt mordet på Klytaimnestra och Aigisthos. Orestes frågar om han skall döda Klytaimnestra och Aigisthos samtidigt och får till svar av Elektra: "I shall arrange the killing of my mother."²²⁸ Elektra påbörjar detta genom att låta meddela modern att hon fått en liten son. Elektra räknar med att modern skall besöka henne hos bonden, när hon får veta att Elektra är sjuk efter barnsörden.²²⁹

7.3.5 Hämndens utförande

Hur utförs sedan hämnden? I inget av de tre dramerna får publiken se själva dödandet. Det sker bakom scenen och berättas endast. I *Orestien* är det Orestes som dödar Klytaimnestra och Aigisthos. Elektra har ingen annan del i det än att hon högt uttalar sin önskan om hämnd.²³⁰ I Sofokles *Elektra* utförs mordet på Klytaimnestra av Orestes. Elektras del i hämnden begränsar sig till att hålla vakt vid utförandet av mordet och att mana på Orestes att genomföra det.²³¹ Orestes är även den som dödar Aigisthos, medan systemen driver på honom: "Nej slå ihjäl den skurken genast, giv hans lik åt dem att slita sönder, som han har förtjänat ..." ²³² I Euripides *Elektra* ges en detaljerad beskrivning av hur Orestes driver en kniv i Aigisthos.²³³ Orestes och Elektra tar sig därefter an Klytaimnestra, som lurats till Elektras stuga. Hon bönfaller dem att inte döda henne. Elektra berättar att hon då kom av sig och tappade sitt svärd. Orestes berättar att han istället drog sin mantel framför ögonen och körde svärdet i Klytaimnestras nacke.

²²⁶ Eur. *El.* 89-101.

²²⁷ Eur. *El.*, 277-282.

²²⁸ Eur. *El.* 646-648.

²²⁹ Eur. *El.* 651-658.

²³⁰ Aesch. *Cho.* 181-186.

²³¹ Soph. *El.* 138-140.

²³² Soph. *El.* 144-146.

²³³ Eur. *El.* 761-843.

Elektra framhåller sin del i dödandet och inskjuter att hon manade på honom och höll svärdet tillsammans med honom.²³⁴

7.3.6 Förövarens kvittens på skälet till hämnden

Förstår då Klytaimnestra och Aigisthos att de dödas som en hämnd för mordet på Agamemnon? I *Orestien* står det helt klart för Klytaimnestra att Orestes hämnas mordet på fadern.²³⁵ Vad gäller Aigisthos framgår inte av dramat vad han förstår och inte förstår, när han dödas, men han var ju heller inte den som dödade Agamemnon i detta drama. I Sofokles *Elektra* står det klart för både Klytaimnestra och Aigisthos att det är en hämndakt, när de var och en för sig dödas av Orestes.²³⁶ I Euripides *Elektra* förstår aldrig Aigisthos att han står öga mot öga med Orestes utan tror att han är en främling. Han hinner inte heller uppfatta att han skall dödas, eftersom Orestes attackerar honom bakifrån.²³⁷ Klytaimnestra däremot inser att Orestes och Elektra avser döda henne och hon ber dem också låta bli.²³⁸

7.3.7 Maktbalansen mellan offer och förövare och offrets status efter hämnden

Vad händer med maktbalansen mellan offer och förövare efter hämnden och återställs offrens status och självbild? På det inre planet kan man föreställa sig att balansen mellan Elektra och Klytaimnestra återställs hos Elektra efter hämnden. På det yttre planet dödas förövarna i alla tre dramerna, vilket måste tolkas som att maktbalansen återställs. Förövarna är ju döda och offren lever. I *Orestien* sägs inget om Orestes och Elektras status efter hämnden men de kan rimligtvis återta sina positioner som Agamemnons rättmätiga ättlingar, i Orestes fall dock efter en rättsprocess avseende frågan om han hade rätt att utöva blodshämnd mot modern.²³⁹ Inte heller i Sofokles *Elektra* behandlas denna fråga. I Euripides *Elektra* har både Orestes och Elektra dubier om sin framtida status. Orestes ser framför sig hur han som mördare måste gå i exil och Elektra undrar var hon kan finna en make som är villig att gifta sig med henne efter

²³⁴ Eur. *El.* 1166-1225.

²³⁵ Aesch. *Cho.* 183-186.

²³⁶ Soph. *El.* 144-146.

²³⁷ Eur. *El.* 840-842.

²³⁸ Eur. *El.* 1166-1172.

²³⁹ Aesch. *Eum.*

hämnden.²⁴⁰ I detta drama inträder då Castor och Polydeuces på scenen med lösningen på deras problem. Castor uppmanar Orestes att ge Elektras hand till sin vän Pylades och att han skall fly från Argos till Athen för att undgå hämndandar och låta sig prövas av domstolen där. Han förklarar att Orestes kommer att bli friad från dödsstraff.²⁴¹

7.3.8 Offrets känslor efter hämnden

Hur är då känslorna hos Elektra och Orestes efter det att hämnden verkställts? I *Orestien* beskrivs hur Orestes blir vettskrämd av Klytaimnestras hämndandar som är efter honom. Elektras känslor behandlas inte.²⁴² I Sofokles *Elektra* behandlas inte Orestes och Elektras känslor efter hämnden. I Euripides *Elektra* är Orestes och Elektra oroliga över framtiden efter dådet, då de skall tvingas lämna Argos.

²⁴⁰ Eur. *El.* 1192-1200.

²⁴¹ Eur. *El.* 1249-1270.

²⁴² Aesch. *Cho.* 192-196.

8. DISKUSSION

8.1 Jämförelse mellan Aristoteles teori och de tre kvinnornas hämndakter

Som angivits ovan under avsnitt 3. "Teori" så innebär Aristoteles kriterier för hämnd att 1) begäret efter hämnd innebär en plåga, 2) hämnden endast kan utföras av någon som har högre status gentemot någon med lägre status, 3) fantasier om hämnd är lustfyllda, 4) hämnden måste vara möjlig att uppnå, 5) förövaren måste bli medveten om att hämnden utförts och att 6) maktbalansen återställs genom hämnden. Jag kommer nedan att gå igenom dessa kriterier för de tre kvinnliga hämnarna baserat på vad som framkommit under avsnittet "Analys".

8.1.1 *Offrets plåga*

Upplever de tre kvinnorna plåga på grund av oförrätterna? Av analysen kan utläsas att Medea är i högsta grad plågad av Jasons svek. Det tar sig både fysiska och psykiska uttryck. Hon är förtvivlad och gråter, hon äter inte och hennes kropp skakar av smärta. Även Klytaimnestra är rejält plågad. Hos alla tre tragöderna framkommer tydligt hennes starka smärta över Ifigenias död. Likaså Elektra plågas av faderns död och hon klagar högljutt över den. Alla tre kvinnorna uppfyller således Aristoteles kriterium att offret plågas.

8.1.2 *Hierarki mellan offer och föröväre*

Så till frågan om den inbördes rangen mellan offer och föröväre: Hur förhåller det sig med de tre kvinnorna i detta avseende? Hade Medea högre eller lägre rang än Jason? Hur var det med Klytaimnestra? Var hennes status högre eller lägre än Agamemnons? Och till sist Elektra: Hur var hennes status jämfört med Klytaimnestras och Aigisthos? Detta är frågor som inte är alldeles enkla att besvara, då olika parametrar måste vägas samman som kön, klass, etnicitet, medborgarskap och gudomlig börd och de kommer därför att behandlas under en särskild rubrik nedan.

8.1.3 *Lustfyllda fantasier*

Nästa fråga är om kvinnorna hade lustfyllda fantasier om hämnd. Medea drömmer och planerar om hämnd i stor utsträckning i dramat. Hennes tankar om vad hon skall

göra med kungadottern får stort utrymme. Dessa tankar förefaller vara mycket lustfyllda. Hennes planer vad avser de egna barnen inger henne dock inte några lustfyllda tankar utan plågar henne istället. Klytaimnestras drömmar och planer om hämnd framgår i *Orestien* först då hon sätter hämnden i verket. Efter genomfört dåd framgår att hon planlagt länge. Hon uttrycker också den njutning hon kände av själva utförandet av hämnden, då Agamemnons blod stänkte på henne. Detta pekar på att hon måste ha haft lustfyllda tankar medan hon planerade mordet. Även Elektra drömmer om att hämnas på Klytaimnestra och Aigisthos. Även dessa planer förefaller lustfyllda. Denna lust tolkas i *Orestien* av kören med: "Varför skulle jag dölja hjärtats innersta åtrå?"²⁴³ Hos Euripides säger Elektra själv: "... I would die happy if I had shed my mother's blood in revenge."²⁴⁴ Sammantaget förefaller det som om alla tre kvinnorna haft lustfyllda fantasier om sin kommande hämnd.

8.1.4 *Makt att hämnas*

Medea tar en gruvlig hämnd på Jason. Klytaimnestra lyckas hämnas genom att ta livet av Agamemnon. Elektra får sin hämnd genom att använda Orestes som redskap. Aristoteles kriterium att hämnden måste vara möjlig att uppnå, är således uppfyllt för alla tre kvinnorna.

8.1.5 *Kvittens på hämnden*

Kriteriet att förövaren måste bli medveten om att det är en hämnd som utförs uppfylls för Medea, vilket framgår med all tydlighet, eftersom hon berättar det för Jason. Klytaimnestra får inget kvitto på att Agamemnon förstår varför han dödas, då inget hinner sägas om Ifigenia innan han dör. Det framgår inte av *Orestien* att detta skulle störa henne på något sätt eller att det skulle minska värdet av hämnden för henne. Vad gäller Elektras hämnd så står det i *Orestien* klart för Klytaimnestra varför hon dödas. Hos Sofokles meddelas både Klytaimnestra och Aigisthos skälet till varför de dödas och i Euripides version får Klytaimnestra detta klart för sig men inte Aigisthos. De tre kvinnorna får således i olika grad kvittens på att deras förövare förstår varför hämnden utförs. I den mån detta inte sker förefaller det inte förta värdet av hämnden.

²⁴³ Aesch. *Cho.* 151.

²⁴⁴ Eur. *El.* 281-282.

8.1.6 Återställd maktbalans

Vad gäller frågan om maktbalansen mellan offer och förövare återställs efter hämnden, så kan man beträffande Medea se att hennes självbild och status försämras av oförrätten. Hon anser att hon blir ensam, statslös och förödmjukad av en man, som utsatt henne för skammen att vara skild. Hämnden ändrar styrkeförhållandet mellan Medea och Jason. Jason drabbas då av sorg när prinsessan och hans barn är döda. Medea konstaterar att hans sorg minskar hennes egen smärta. Medea lider dock själv av att barnen är döda, men lidandet mellan henne och Jason utjämnas. För Klytaimnestra var det en stor sorg att bli utsatt för oförrätten att Ifigenia dödades. När hon mer än tio år senare får möjlighet att hämnas genom att döda Agamemnon, ger det henne stor tillfredsställelse. Hon berättar njutningsfullt om hur det gick till. Jag föreställer mig att hon i sitt inre genom hämnden upplevde att maktbalansen återställts, även om det utåt sett inte längre finns någon maktbalans att tala om, eftersom Agamemnon är död. Elektras position försämras avsevärt efter faderns försvinnande. Om detta sker direkt efter faderns avfärd till Troja, efter hans död eller inträffar successivt under hans bortovaro går inte att utläsa av dramerna. Helt klart är att Elektra känner sig förfördelad och inte tillåts ha den tillvaro och uppbära den ställning som borde tillkomma henne som prinsessa. Hämnden måste på ett inre plan ha varit tillfredsställande för henne och gett henne en känsla av att en balans återställts. Vad som händer med hennes status på det yttre planet framgår inte av *Orestien* eller Sofokles drama. Hos Euripides däremot blir Elektra bortgift med Pylades, vilket kan tolkas som ett återställande av hennes status.

8.2 Hierarki mellan offer och förövare

8.2.1 Medea

Det finns ett antal komponenter att beakta när det gäller frågan om vem som stod högst i rang, Medea eller Jason: kön, börd, mänsklig/övermänsklig, etnicitet och medborgarskap.

I det klassiska Athen var mannen familjens överhuvud, *kyrios*. Han bestämde över och var ansvarig för hustrun och var hennes förmyndare.²⁴⁵ Jason och Medea bodde visserligen i Korinth, men det finns ingen anledning att anta att förhållandet var

²⁴⁵ MacDowell 1978, 84-85.

väsentligt annorlunda där. Jason hade därför avseende komponenten kön en högre rang än Medea.

När det gäller börd härstammade Medea och Jason från var sitt kungahus. Medea hade på ett definitivt sätt kapat banden med sin familj och Jason hade tillsammans med Medea varit tvungen att fly från sin stadsstat. När det gäller börd torde Medea och Jason haft lika rang.

Medea var barnbarn till solguden. Hon var dessutom trollkunnig och kunde styra egenskaper hos andra människor. Hon använde som exempel trolldom för att göra Jason tillfälligt osårbar, när han utförde sina uppdrag i Kolchis i jakten på det gyllene skinnet.²⁴⁶ Hon använde också sin trollkunskap när hon förgiftade Kreons dotter. Jason var en hjälte, men besatt inte några övernaturliga krafter. Medeas gudomliga börd borde innebära ett plus på statusskalan och medföra att Medea avseende denna parameter står högre i rang än Jason.

Medea var icke-grek och således en barbar, medan Jason var grek. Under den klassiska tiden blev skillnaden mellan grek och barbar viktig. Hall beskriver hur det under denna tid för greker gällde att tillhöra en panhellenisk grupp, förmodligen som en reaktion mot hotet från Persien. Dessförinnan var den betydelsefulla tillhörigheten knuten till en stadsstat. Samtidigt uppstod idén om "den andre", barbaren, som en motsats till den panhelleniska tillhörigheten.²⁴⁷ Denna utveckling var en följd av behovet av en allians mellan de grekiska stadsstaterna mot den persiska expansionen²⁴⁸, men också ett led i konsolideringen av den athenska demokratin och Athens hegemoni i det egeiska havet²⁴⁹. De grekiska tragödnerna medverkade i utvecklingen av retoriken kring "barbarerna" genom att i sina tragedier särskilja de barbariska karaktärerna från de grekiska inom olika områden.²⁵⁰ Barbarerna fick handla i motsats till de traditionella grekiska dygderna²⁵¹, som hos Platon definierats som att vara: " ... vis, modig, besinningsfull och rättrådig"²⁵². Barbarerna blev en grupp som hierarkiskt stod under grekerna. Även Goldhill beskriver hur skiljelinjen mellan greker och barbarer

²⁴⁶ Buxton 2007, 112.

²⁴⁷ Hall 1989, 8-9.

²⁴⁸ Hall 1989, 16.

²⁴⁹ Hall 1989, 55.

²⁵⁰ Hall 1989, 17.

²⁵¹ Hall 1989, 17.

²⁵² Pl. *Resp.* 4.427e10-11.

utvecklades under perioden i fråga som en följd av krigen mot perserna och konflikterna mellan de grekiska stadsstaterna, främst Athen och Sparta.²⁵³

Mycket tyder på att Euripides var den som först förvandlade Medea till en barbar.²⁵⁴ Hennes barbariska härkomst framkommer bl.a. genom att Jason säger till henne: " ... du bor i Grekland, inte bland barbarer, har lärt känna rättvisan och lagen något annat, alltså, än den råa styrkan."²⁵⁵ Efter hennes mord på barnen säger han: "Ingen grekisk kvinna finns som vågat göra något sådant".²⁵⁶ När det gäller parametern etnicitet stod alltså Jason över Medea.

Eftersom varken Jason eller Medea var medborgare i Korinth (eller snarare för Medeas del, av medborgarfamilj) torde rangen dem emellan i detta avseende vara lika.

Sammantaget innebär det att Jason står högre i rang än Medea vad gäller kön och etnicitet, medan hon har högre rang avseende gudomlig börd. Vad avser övriga parametrar är förhållandena lika dem emellan. När det gäller bedömningen av hierarkin mellan Jason och Medea är det viktigt, med tillämpning av teorin om intersektionalitet, att väga samman kön och etnicitet. Det faktum att Medea är både kvinna och barbar innebär förmodligen att hon "sjunker" rejält neråt, när dessa sammanvägda faktorer beaktas och frågan är om den gudomliga bördens kan väga upp det. Den barbariseringsprocess som pågick vid tiden för tragedierna talar för att publiken skulle fås att uppfatta att Jason hade högst rang, eftersom Medea var både kvinna och barbar. Konstan menar dock att Medea agerar på ett sätt som tyder på att hon själv anser sig överordnad Jason genom att inte vara rädd och tillplattad, som om hon vore underordnad, utan känner sig förödmjukad och vanärad, som om hon vore överordnad; detta för att hon är prinsessa och Jason i exil precis som hon själv.²⁵⁷ Medeas uttryck för sin egen uppfattning om sin ställning kan ha fått publiken att betrakta henne som den som har högst rang. Det är dock svårt att avgöra vem som står högst i rang, Jason eller Medea, och hur publiken uppfattade det.

²⁵³ Goldhill 2004, 2-3.

²⁵⁴ Hall 1989, 35.

²⁵⁵ Eur. *Med.* 536-538; Hall 1989, 198.

²⁵⁶ Eur. *Med.* 1339-1340; Hall 1989, 188.

²⁵⁷ Konstan 2006, 57.

8.2.2 *Klytaimnestra*

De beståndsdelar som skall beaktas när det gäller hierarkin mellan Klytaimnestra och Agamemnon är kön, börd och medborgarskap.

Vad avser kön så gäller samma resonemang som beträffande Medea och Jason. Klytaimnestra styrde visserligen Argos i Agamemnons frånvaro, men detta var i kapacitet av ställföreträdare och innebar inte att hon intagit samma rang som sin man. När Agamemnon återkom från Troja ger hon uttryck verbalt för underordning gentemot honom: " ... snart hör jag allt från egen herres läppar."²⁵⁸ och " ... jag hälsar dig som hjordens trogna vakthund ... "²⁵⁹. Agamemnon besvarar detta med: "O, Ledas dotter, husets vaktarinna ... "²⁶⁰. Agamemnon står alltså högre i rang än Klytaimnestra avseende kön.

Både Agamemnon och Klytaimnestra var födda kungliga. Agamemnon hade rättmätigt ärvt tronen av sin far. Klytaimnestra var prinsessa i Sparta och flyttade till Mykene vid giftermålet med Agamemnon. Deras rang och status beroende på börd förefaller lika.

Agamemnon var medborgare i sin hemstat, där han styrde. Klytaimnestra kom från en annan stadsstat, men det framkommer inte att hennes status skulle påverkats negativt av det.

Sammantaget innebär det att Agamemnon har högre rang som man och att det beträffande övriga parametrar är lika, vilket innebär att Klytaimnestra är underordnad Agamemnon och torde ha lägre rang.

8.2.3 *Elektra*

De komponenter som är intressanta här är kön, ålder och position i samhället. Eftersom både Elektra och Klytaimnestra är kvinnor är deras rang lika i detta avseende. Klytaimnestra är äldre och torde därför ha en högre rang än Elektra avseende ålder.

Klytaimnestra är den som har makten i Mykene (enligt någon version tillsammans med Aigisthos). Elektra är undersåte. Elektra får foga sig i vad Klytaimnestra bestämmer beträffande henne. Detta framgår med all tydlighet i tragödnas dramer, där Elektra hos Aischylos och Sofokles placerats i en närmast slavliknande position i borgen och hos

²⁵⁸ Aesch. *Ag.* 65.

²⁵⁹ Aesch. *Ag.* 78.

²⁶⁰ Aesch. *Ag.* 79.

Euripides har gifts bort med en enkel bonde långt under den sociala position som borde tillkommit henne.

Sammantaget innebär det att Elektra står lägre i rang än Klytaimnestra i två av komponenterna och har lika rang avseende kön. Om man med tillämpning av intersektionalitet väger samman faktorerna ålder och position, borde Elektra i rang hamna väsentligt under Klytaimnestra. Elektra är således underordnad Klytaimnestra och torde ha lägre rang.

8.3 Överensstämmelse mellan Aristoteles teori och de tre kvinnornas känslor, drivkrafter och beteenden

Ur dramerna kan utläsas att Medea, Klytaimnestra och Elektra samtliga uppfyller Aristoteles kriterier vad avser plåga på grund av hämndbegär, lustfyllda fantasier om hämnd, makt att genomföra hämnden, tillfredställelse i att förövaren förstår varför hämnden utförs och återställande av maktbalansen mellan offer och föröväre. Det kriterium som bör diskuteras ytterligare är Aristoteles teori om att man inte kan bli vred och vilja hämnas på någon som står högre i rang än en själv. Jag har ovan konstaterat att åtminstone två av kvinnorna, kanske alla tre, var underordnade den person de hämnas på.

Det finns en nära koppling mellan överordning/underordning och makt. Aristoteles anger att vilja att hämnas förutsätter att hämnden är möjlig att utföra.²⁶¹ Eftersom kvinnor normalt har en underordnad ställning gentemot män, kan de då bli vreda och vilja hämnas? Aristoteles säger att det kan vara så. Det kan bero på att kvinnor emellanåt är de som bestämmer på grund av att de är rika arvtagerskor.²⁶² Även kvinnor, som inte tillhör denna grupp utan har en underordnad ställning, kan enligt honom bli vreda och vilja hämnas. Det beror då på att de är svaga och har svårt att kontrollera sig.²⁶³ Konstan menar att det i *Medea* finns stöd för Aristoteles teori om att endast den med högre rang kan hämnas. Amman säger: "Den som vant sig vid att alltid befalla får ett fruktansvärt och förfärligt lynne, har aldrig lärt sig att ge efter."²⁶⁴ Vidare ger Jason uttryck för att vrede är något som bara tillstår kungar, då han tillrättavisar

²⁶¹ Arist. *Rhetorica* 1378b3-4; Konstan 2006, 56.

²⁶² Arist. *Eth. Nic.* 239; Konstan 2006, 56.

²⁶³ Arist. *Eth. Nic.* 7.7.1150b14-16; Konstan 2006, 58.

²⁶⁴ Eur. *Med.* 120-122; Konstan 2006, 57.

Medea för att hon som utländsk kvinna i främmande land hyser denna känsla.²⁶⁵ Även moderna teorier ger stöd för att hämnd oftare utförs nedåtriktat av personer högre i rang gentemot personer lägre i rang och att de också beter sig mer aggressivt, åtminstone så länge ett socialt tryck inte får dem att bete sig annorlunda.²⁶⁶

Stämmer Aristoteles teori att det enbart är ringaktning som kan utlösa vrede och hämndbegär, d.v.s. att vrede och hämnd bara kan vara nedåtriktat? Jag har i diskussionen ovan kommit fram till att Klytaimnestra och Elektra måste bedömas stå lägre i rang än de personer de hämnats på, medan det är svårare att göra en bedömning av Medea. Detta skulle peka på att tragödemna inte var av samma uppfattning som Aristoteles avseende vem som kan drabbas av hämndbegär. Konstan menar att det finns skäl att tro att Aristoteles syn att det endast är en ringaktning som kan utlösa vrede och hämndbegär är för snäv. Som tidigare angivits betraktade Aristoteles efterträdare vid Lyceum, Theophrastos, även orättvisa som ett skäl till hämndbegär.²⁶⁷

Man kan också reflektera över följande. Aristoteles menade att vrede och hämndbegär endast uppstår om en person är överordnad den som begår en oförrätt. Samtidigt krävs att det finns en möjlighet att utföra hämnden. Det är vanligt att dessa två faktorer är sammankopplade. Är man överordnad har man också makt. Aristoteles betonar i *Den nikomachiska etiken* vikten av självkontroll. Är man kvinna eller på annat sätt underordnad skall man kontrollera sig själv och inte bli vred.²⁶⁸ Kan det ha varit så att Aristoteles inte var främmande för att själva känslan av vrede och hämndbegär kunde uppstå även om man var underordnad, men att detta inte fick ta sig uttryck utan skulle kontrolleras? Detta skulle i så fall vara en motsvarighet till uttrycket "att knyta näven i byxfickan". Aristoteles inställning till kvinnor som blev vreda och inte kunde kontrollera sig tyder på det.

Sammantaget konstaterar jag att Medeas, Klytaimnestras och Elektras känslor, drivkrafter och agerande stämmer väl överens med Aristoteles hämndteori (med eventuellt undantag för frågan om att hämndbegär endast kunde erfaras av en överordnad) och även med moderna hämndteorier.

²⁶⁵ Konstan 2006, 57.

²⁶⁶ Kim et al 1998, 353-354.

²⁶⁷ Konstan 2006, 65.

²⁶⁸ Konstan 2006, 58.

8.4 Gudars inverkan på kvinnornas drivkrafter och beteenden

I grekiska tragedier är gudar frekvent förekommande. De kan inta roller som sig själva på scenen, men de kan också agera genom tragediernas olika rollfigurer. Karaktärerna kan således begränsas av krafter utanför sin kontroll, vilket ofta sker hos Aischylos. En gud kan förändra en rollfigurs tänkande utan att det syns utanpå.²⁶⁹ Ofta kanaliseras den gudomliga energin just genom de kvinnliga karaktärerna. De får tjäna som instrument för gudarna, även när de agerar, eller förefaller agera, av egna skäl.²⁷⁰

De tre kvinnliga hämnare, som undersöks i denna uppsats, anger antingen själva att de är föremål för gudarnas vilja eller så framkommer det på annat sätt. I *Orestien* förebådas Klytaimnestras hämnd genom den synska Cassandra, som säger att Klytaimnestra drivs av hämndeandar: "En munter hord av ättens Hämndeandar hemsöker huset, svår att driva ut och dricker dristighet ur människoblod."²⁷¹ Likaså säger kören: "Dämon, du som förföljer brödraparet av Tantalos' ätt, styr genom själsstarka kvinnor skräckfullt ..." ²⁷² Klytaimnestra säger själv att det inte var hon som genomförde mordet på Agamemnon utan att hon drevs av hämndeanden: "Nu ropar du ut att dådet är mitt. Men vilse du far om du tror dig se i mig Agamemnons' maka! Jag är ättens olycksande som fick i den dödes hustru sin hämnande hamn och som utkrävde straffet för Atreus' brott ..." ²⁷³ I Sofokles *Elektra* tvekar kören mellan om det var Klytaimnestra eller demonen som dödade Agamemnon: "... - en dödligs eller en daimons makt - den som brottet utfört."²⁷⁴ I detta drama säger Klytaimnestra själv: "... det faller mig ej in att neka vad jag gjort: rättvisans gudom Dike har bestämt hans död, om ock den skedde genom mig."²⁷⁵ Foley kommenterar att Klytaimnestra inte förnekar att det var hon som utförde dådet och ansvarar för det, men demonens roll innebär att agerandet var ett utslag av rättvisa.²⁷⁶ När det gäller Elektras agerande i Euripides *Elektra* så förklarar Castor för henne att ansvaret för dödandet av Klytaimnestra ligger på

²⁶⁹ Foley 2001, 203.

²⁷⁰ Zeitlin 1996, 356-357.

²⁷¹ Aesch. *Ag.* 96.

²⁷² Aesch. *Ag.* 113.

²⁷³ Aesch. *Ag.* 115.

²⁷⁴ Soph. *El.* 82.

²⁷⁵ Soph. *El.* 96.

²⁷⁶ Foley 2001, 223.

Apollon.²⁷⁷ Medea i sin tur utbrister, när hon får besked om att prinsessan tagit emot hennes dödliga presenter: "Gudars verk och mitt eget, jag förryckta dåre."²⁷⁸ Även Medea lägger således ett ansvar på gudarna för sitt agerande.

Detta väcker frågor. Om det är så att det är gudarna som ligger bakom karaktärernas agerande, vad finns då kvar av dessas känslor, drivkrafter och ansvar för sitt handlande? Denna fråga är högeligen intressant vad gäller undersökningen av Medeas, Klytaimnestras och Elektras drivkrafter, känslor och agerande. Drevs kvinnorna av en egen vilja eller var de helt i händerna på gudar eller andra högre makter? Hur såg tragödena på människans fria vilja?

Vernant skriver om den fria viljan under den grekiska antiken.²⁷⁹ Hans utgångspunkt är att för människan i nutida västerländska samhällen är den fria viljan en väsentlig beståndsdel och människan ser sig själv som ansvarig för sina egna handlingar gentemot omvärlden. Han varnar dock för att applicera denna syn på de antika grekerna. Han menar att de flesta samtida antikforskare idag ansluter sig till en syn som innebär att det för Homeros hjältar och rollfigurerna i tragedierna finns en dubbel förklaring till deras handlande. Dels kan handlandet tolkas som en följd av en gudomlig inspiration eller stimulans, dels som resultatet av en strikt mänsklig motivation. Dessa två möjligheter är så nära sammankopplade att det inte är möjligt att skilja dem åt. Vernant skriver att det sägs att hos grekerna fanns beslut utan val och ansvar frikopplat från avsikt, men han menar att problemet ligger i att förstå vad grekerna själva menade med val, avsaknad av val och ansvar med eller utan avsikt. Vår syn på fritt val, ansvar och avsikt kan inte tillämpas på den antika mentaliteten lika lite som vår idé om den fria viljan. Vernant menar att det bara är för oss nutida människor som frågan om antingen en fri vilja eller en yttre begränsning är ett problem. En handling i tragedin emanerar både inifrån människan själv och från något utanför. Detta var inte något märkligt i sig.

Parker är inne på samma linje, när han skriver att för antikens människor gudomlig inblandning inte uteslöt mänskligt ansvar för en handling.²⁸⁰

Frågan om de kvinnliga hämnarnas egna drivkrafter är som framgår komplicerad mot bakgrund av de gudomliga krafternas ingripande. Med tanke på antikens syn att en

²⁷⁷ Eur. *El.* 1304-1307.

²⁷⁸ Eur. *Med.* 1013-1014.

²⁷⁹ Vernant et al 1988, 49-84.

²⁸⁰ Parker 1983, 311.

handling emanerar såväl inifrån en människa som utifrån ser jag emellertid inget som hindrar att applicera hämndteorierna på Medea, Klytaimnestra och Elektra.

8.5 Orsaker till tragödnas val av kvinnliga hämnare

Som framgått ovan var det vanligt med kvinnliga karaktärer i de grekiska tragedierna. Dessa kvinnor betedde sig ofta på ett sätt som stred mot den sociala normen för dem.²⁸¹ Kvinnorna talade inför publik, var intelligenta och kloka och kunde dessutom begå brutala handlingar, vilket framgår av beskrivningarna av Medea, Klytaimnestra och Elektra ovan. Goldhill påtalar att Klytaimnestra framstår som en inverterad bild av det rådande krigaridealet, när hon efter att ha nedlagt Agamemnon, triumferar som om hon vore en krigshjälte.²⁸² Kort sagt: de kvinnliga karaktärerna betedde sig inte som kvinnor utan agerade snarare som män. Även män kunde framställas på ett sätt som inte passade sig; de kunde beskrivas som känsliga veklingar. Vi kan se att detta väckte reaktioner i antiken. Aristofanes klagar över att Euripides gjort tragedin demokratisk genom att låta kvinnor och slavar tala lika väl som husets herre.²⁸³ Platon ondgör sig över att manliga karaktärer framställs som känslösamma och veka, vilket inte passar en man.²⁸⁴ Tragödnerna arbetade med överdrifter och skruvade till kvinnornas beteende i sina texter.²⁸⁵

Antikvetenskapliga forskare har under långliga tider funderat över varför kvinnliga karaktärer är så vanliga i tragedierna och varför de agerar som de gör mot bakgrund av den begränsade sociala roll som kvinnor hade under den klassiska tiden. När man läser forskarnas tankar i denna fråga så går det att urskilja några huvudlinjer.

En teori som framförts är att tragedin generellt ifrågasatte kulturella normer och ideal. Ett område var den manliga identiteten och mansrollen. Tragödnerna valde att göra detta genom att använda sig av omvända roller, vilket förstärkte frågeställningen. Kvinnliga karaktärer som talade, agerade publikt och i eget intresse och dessutom fattade egna beslut gav möjlighet att utforska problematiska frågor i den manliga identiteten, som män föredrog att närma sig indirekt och inte genom manliga

²⁸¹ Pomeroy 1995, 93.

²⁸² Goldhill 1991, 24-25.

²⁸³ Ar. *Ran.* 942-952; Foley 2001, 13.

²⁸⁴ Pl. *Resp.* 10.605c10-e9; Foley 2001, 13.

²⁸⁵ McHardy 2008, 37-39.

karaktärer. Foley menar att användandet av kvinnor för frågor avseende den manliga identiteten inte är särskilt annorlunda än att det samtida athenska ledarskapet framställs genom mytologiska kungar.²⁸⁶ Kvinnors beryktade oförmåga att kontrollera sig själva, deras hemfallenhet åt lustar, deras naiva moraliska bedömningar och deras sociala oförmåga var alla karaktärsdrag, som män fruktade hos sig själva och därför föredrog att utforska hos kvinnliga karaktärer.²⁸⁷ Zeitlin är av åsikten att, när kvinnliga karaktärer används för att utkämpa konflikter på ett manligt vis, det är ägnat att utforska mansrollen. Hon menar att kvinnorna aldrig är ett ändamål i sig utan, när de väl genomlevt sitt drama på scen, så förändras inget för dem. De fungerar endast som katalysatorer, instrument, förgörare och räddare för de manliga karaktärerna.²⁸⁸ När det gäller de tre kvinnliga hämnarna, som behandlas i denna uppsats, så kan Zeitlins åsikt i denna del inte appliceras, då tillvaron förändras för dessa hämnare.

En andra teori bakom användandet av kvinnliga karaktärer är att det var ett sätt att nå fram till publiken genom att chockera. Allan menar att det faktum att en kvinna används som hämnare, gör hämnden ännu mer chockerande för publiken. När kvinnliga hämnare används görs det för att visa på antingen en dysfunktionell familj eller ett större socialt sammanbrott. Allan är dock av åsikten att det finns en gräns för hur långt den kvinnliga karaktären själv kan var involverad mot bakgrund av den chockerande naturen av kvinnlig hämnd.²⁸⁹ Det senare kan ifrågasättas om man beaktar Medeas gärning.

En tredje teori om de kvinnliga hämnarna är att tragödemna strävade efter att göra hämnden mer lättsmält för publiken. Detta kunde ske genom olika tekniker, såsom att ge hämnaren en medhjälpare, låta hämnaren vara lagom ovillig, låta hämnaren vara en person som normalt betecknades av svaghet, såsom gammal, ung och oerfaren eller, av intresse här, kvinna.²⁹⁰ Anledningen till detta var enligt Burnett att publiken under 400-talet hade svårt för den råa brutaliteten och ville ha ett mer sofistikerat drama, där man ifrågasatte om det var så självklart vad som var gott och vad som var ont.²⁹¹

²⁸⁶ Foley 2001, 3-8.

²⁸⁷ Foley 2001, 116.

²⁸⁸ Zeitlin 1996, 346-347.

²⁸⁹ Allan 2013, 593-615.

²⁹⁰ Burnett 1973, 3-5.

²⁹¹ Burnett 1973, 2.

En fjärde teori är att de kvinnliga karaktärerna hade till funktion att stödja genushierarkin, undertrycka kvinnors behov och legitimera det existerande genussystemet. Användandet av kvinnliga karaktärer syftade till att avdramatisera fientlighet mellan män. De kvinnor, som i dramerna gick utanför normen för kvinnligt beteende, påminde publiken om vad som förväntades av kvinnor i det dagliga livet och fungerade som ett varningens finger.²⁹² Dramerna skulle också fungera som ett lärande för de manliga medborgarna, både unga och gamla. De kvinnliga karaktärerna får då rollen som det "radikala andra".²⁹³ Wohl menar att likheten mellan män understryks genom dramerna istället för att, som man kanske skulle kunna tro, väcka förståelse för kvinnor. Kvinnorna framställs som svaga eller farliga och blir till ett stöd för den manliga likheten. En kvinna som vägrar låta sig fungera som "utbyte", d.v.s. vara föremål för en transaktion mellan män såsom brud, gåva, trofé eller liknande,²⁹⁴ framträder som ett monster och kan förstärka det existerande systemet.²⁹⁵ Rabinowitz framför åsikten att de starka kvinnliga karaktärerna blir till förebilder för vad kvinnor inte skall göra. Karaktärerna utformas så att de blir skyldiga till överdrift och därigenom farliga.²⁹⁶ I *Medea* visar Euripides vad som händer när en kvinna inte kontrolleras av en man; hon kan gå så långt som till att döda sina egna barn.²⁹⁷

Efter att ha gått igenom de olika teorierna om varför tragödemna valde att framställa kvinnliga karaktärer som män med manliga drag och beteenden, kan man konstatera att det är svårt att komma till klarhet om vad som var tragödemernas bevekelsegrunder. Det finns inte några antika källor som kan upplysa oss om hur tragödemerna tänkte i denna del. De idéer som antikforskare framför baseras på modernt teoretiserande och huruvida dessa teorier har fog för sig eller inte är omöjligt att veta.

²⁹² Foley 2001, 11, 116.

²⁹³ Zeitlin 1996, 346-347.

²⁹⁴ Se avsnitt 2.

²⁹⁵ Wohl 1998, 178-179, 181.

²⁹⁶ Rabinowitz 1993, 14-26.

²⁹⁷ Rabinowitz 1993, 150.

9. SLUTSATSER

Syftet med denna uppsats är att undersöka vilka drivkrafter, känslor, beteenden och maktfrågor, som är förenade med de hämndakter som utförs av Medea, Klytaimnestra respektive Elektra och om dessa överensstämmer med Aristoteles teori om vrede och hämnd och moderna hämndteorier. Också gudars inverkan på kvinnornas drivkrafter och beteenden undersöks liksom orsaken till att tragödemna valde kvinnliga hämnare.

Aristoteles teori om vrede och hämnd innehåller, som angivits ovan, följande kriterier: begäret efter hämnd innebär en plåga, hämnden kan endast utföras av någon som har högre status gentemot någon med lägre status, fantasier om hämnd är lustfyllda, hämnden måste vara möjlig att uppnå, förövaren måste bli medveten om att hämnden utförts och maktbalansen återställs genom hämnden. Moderna psykologer har inte i något väsentligt avseende tillfört något utöver Aristoteles teori. De menar att hämndbegär är plågsamt, hämndfantasier är lustfyllda, offret måste ha möjlighet att genomföra hämnden, offret vill få kvittens på att förövaren förstår varför hämnden utförts och maktbalansen mellan offer och förövare återställs genom hämnden. Även Aristoteles kriterium att det endast är den som står högre i rang som kan bli vred och vilja hämnas har på visst sätt stöd i modern forskning, då det förefaller som om nedåtriktad hämnd är vanligare än uppåtriktad.

Jag konstaterar ovan att Medeas, Klytaimnestras och Elektras känslor, drivkrafter och agerande på det hela taget stämmer väl överens med fem av Aristoteles sex kriterier och likaså moderna hämndteorier. Det kriterium som det finns ett frågetecken kring är Aristoteles syn att endast den som står högre i rang kan vilja hämnas på den som har lägre rang. Jag har i analysen och diskussionen kommit till slutsatsen att Klytaimnestra och Elektra stod lägre i rang än sina förövare, medan det är tveksamt om Medea hade högre eller lägre rang än Jason. Ändå hämnas alla tre kvinnorna. Detta kan peka på att tragödemna inte var av samma åsikt som Aristoteles om att det endast är den med högre rang som vill hämnas. Värt att notera här är, som nämnts ovan, att Aristoteles efterträdare vid Lyceum, Theophrastos, vidgade hämndbegreppet. Jag diskuterar också ovan om det kunde vara så att Aristoteles såg att känslan av vrede och hämndbegär kunde uppstå även hos den med lägre rang, men att denna känsla inte fick uttryckas utan måste kontrolleras.

Vad avser frågan om hämndteorier är tillämpliga med tanke på gudarnas inverkan på de kvinnliga hämnarnas drivkrafter och beteenden, så var synen under antiken att en handling kunde emanera både inifrån människan själv och från en yttre gudomlig påverkan. En gudomlig inblandning uteslöt inte mänskligt ansvar för en handling. Jag anser därför inte att gudarnas ingripande i tragedierna hindrar en applicering av hämndteorierna på de tre kvinnliga hämnarna.

Frågan om varför tragöden så ofta valde kvinnliga hämnare, trots att dessas beteende gick stick i stäv mot det vid tiden för tragedierna förväntade agerandet, har moderna forskare teoretiserat om. Det saknas emellertid antika källor som stödjer deras teorier och det är därför omöjligt att veta om dessa har fog för sig eller ej.

10. SAMMANFATTNING

Hämnd är ett vanligt tema i grekiska tragedier. Även kvinnliga karaktärer förekommer ofta som hämnare, vilket kan förvåna mot bakgrund av den begränsade sociala roll som kvinnor hade under den klassiska tiden i Athen. En tidig teori om hämnd utvecklades av Aristoteles, som även i vår tid är intressant för en analys av hämnd.

Syftet och problemställningen med uppsatsen är att undersöka vilka drivkrafter, känslor, beteenden och maktfrågor, som är förenade med de hämndakter som utförs av Medea, Klytaimnestra och Elektra och om dessa överensstämmer med Aristoteles hämndteori och moderna teorier. Även gudars inverkan på hämndakterna undersöks liksom frågan om varför tragedierna så ofta valde kvinnliga hämnare.

Grekiska tragedier och hämndtemat har varit föremål för intensiv forskning. David Konstan jämför i *The emotions of the ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical literature* vissa aspekter av Aristoteles hämndteori med några tragedier, dock utan att göra en allomfattande analys av enskilda hämnare utifrån Aristoteles. Jag har inte funnit någon forskare som på ett systematiskt sätt jämfört kvinnliga hämnares känslor, drivkrafter och agerande med Aristoteles hämndteori eller moderna teorier.

Aristoteles teori om hämnd omfattar sex kriterier: 1) offrets hämndbegär innebär en plåga för offret, 2) den oförrätt som offret utsatts för innebär en ringaktning från förövarens sida, eftersom förövaren måste ha lägre status för att kunna utsätta offret för en ringaktning, 3) offrets hämndfantasier är lustfyllda, 4) hämnden måste vara möjlig att uppnå, 5) förövaren måste bli medveten om att hämnden utförts och 6) genom hämnden återställs maktbalansen mellan offer och förövare. Moderna hämndteorier skiljer sig inte väsentligen från Aristoteles.

I uppsatsen analyseras Medeas, Klytaimnestras och Elektras känslor, drivkrafter och agerande såsom de framgår av Aischylos *Orestien*, Sofokles *Elektra* och Euripides *Medea* och *Elektra*. Denna analys jämförs sedan med Aristoteles hämndteori och moderna teorier.

Slutsatserna i uppsatsen är att Medeas, Klytaimnestras och Elektras känslor, drivkrafter och beteenden på det hela taget stämmer väl överens med fem av Aristoteles sex kriterier och likaså moderna hämndteorier. Det kriterium, som det finns frågetecken kring, är Aristoteles syn att endast den som står högre i rang kan vilja hämnas på den som har lägre rang. Min bedömning är att Klytaimnestra och Elektra har lägre rang än

sina förövare och kanske även Medea. Trots detta utför alla tre hämndakter. Detta kan peka på att tragödnerna inte hade samma åsikt i denna fråga som Aristoteles. I uppsatsen behandlas även hur gudarnas inverkan i tragedierna påverkar hämndteorierna. Eftersom en gudomlig inblandning i antiken inte uteslöt mänskligt ansvar för en handling, har jag inte sett några hinder mot att använda hämndteorierna. När det gäller frågan om varför tragödnerna så ofta valde kvinnor som hämnare finns det ett antal moderna teorier. I avsaknad av antikt källmaterial är det omöjligt att veta om dessa teorier har fog för sig eller ej.

BIBLIOGRAFI

Antika källor

- Aesch. *Ag.* Aeschylus, *Agamemnon*, översatt till svenska av Emil Zilliacus, Lund 1994 (1929).
- Aesch. *Cho.* Aeschylus, *Gravoffret*, översatt till svenska av Emil Zilliacus, Lund 1994 (1929).
- Aesch. *Eum.* Aeschylus, *Eumeniderna*, översatt till svenska av Emil Zilliacus, Lund 1994 (1930).
- Ar. *Ran.* Aristofanes, *Ranae*, översatt till engelska av Jeffrey Henderson, www.loebclassics.com.
- Arist. *Eth. Nic.* Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, översatt till svenska av Mårten Ringbom, Göteborg 1988 (1967).
- Arist. *Rhetorica* Aristoteles, *Rhetorica*, översatt till svenska av Johanna Akujärvi, Ödåkra 2012.
- Eur. *El.* Euripides, *Electra*, översatt till engelska av James Morwood, Oxford & New York 1997.
- Eur. *Med.* Euripides, *Medea*, översatt till svenska av Agneta Pleijel & Jan Stolpe, u.o. 2012 (1995).
- Pl. *Resp.* Platon, *Staten*, översatt till svenska av Jan Stolpe, Stockholm 2017 (2003).
- Soph. *El.* Sophocles, *Elektra*, översatt till svenska av Johan Bergman, Stockholm 1948.

Modern litteratur

- Akujärvi 2012 Akujärvi, J. *Aristoteles Retoriken*, Ödåkra 2012.
- Allan 2013 Allan, W. 'The ethics of retaliatory violence in Athenian tragedy', *Mnemosyne*, 66:4-5, 2014, 593-615.

- Burnett 1973 Burnett, A. 'Medea and the tragedy of revenge', *CPh* 68:1, 1973, 1-24.
- Burnett 1998 Burnett, A. *Revenge in Attic and later tragedy*, Los Angeles & London, 1998.
- Buxton 2007 Buxton, R. *Den grekiska mytologins värld*, i svensk översättning av Hans O. Sjöström, Stockholm 2007.
- Carbado et al 2013 Carbado, D.W. Crenshaw, K.W. Mays, V.M. & Tomlinson, B. 'Intersectionality: Mapping the movements of a theory', *Du Bois review*, 10:2, 2013, 303-312.
- Crenshaw 1991 Crenshaw, K. 'Mapping the intersectionality, identity politics, and violence against women of color', *Stanford law review*, 43:6, 1991, 1241-1299.
- Crombag et al 2003 Crombag, H. Rassin, E. & Horselenberg, R. 'On vengeance', *Psychology, crime & law*, 9:4, 2003, 333-344.
- Foley 2001 Foley, H.P. *Female acts in Greek Tragedy*, Princeton & Oxford 2001.
- Frijda 1994 Frijda, N.H. 'The lex talionis: on vengeance', i *Emotions: essays on emotion theory*, eds. van Goozen, S.H.M. van de Poll, N.E. Seargeant, J.A. Hillsdale, N.J. 1994.
- Goldhill 1986 Goldhill, S. *Reading Greek tragedy*, Cambridge & New York 1986.
- Goldhill 1991 Goldhill, S. 'Violence in Greek tragedy', i *Themes in Drama, 13, Violence in drama*, ed. James Redmond, Cambridge & New York 1991.
- Goldhill 2004 Goldhill, S. *Aeschylus The Oresteia*, Cambridge & New York 2004 (1992).

- Gollwitzer et al 2011 Gollwitzer, M. Meder, M. & Schmitt, M. 'What gives Victims satisfaction when they seek revenge?', *European journal of social psychology*, 41, 2011, 264-374.
- Hall 1989 Hall, E. *Inventing the barbarian*, Oxford & New York, 1989.
- Hopman 2008 Hopman, M. 'Revenge and mythopoiesis in Euripides' Medea', *TAPhA* 138:1, 1974, 155-183.
- Kim et al 1998 Kim, S. H. Smith, R.H. & Brigham, N.L. 'Effects of power imbalance and the presence of third parties on reactions to harm: Upward and downward revenge', *Personality and social psychology bulletin*, 24:4, 1998, 353-361.
- Knoll 2010 Knoll, J.L. 'The "Pseudocommando" mass murderer: Part I, the psychology of revenge and obliteration', *The journal of the American academy of psychiatry and the law*, 38:1, 2010, 87-94.
- Komar 2003 Komar, K. *Reclaiming Klytaimnestra*, Urbana & Chicago 2003
- Konstan 2006 Konstan, D. *The emotions of the ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*, Toronto 2006.
- MacDowell 1978 MacDowell, D. *The law in Classical Athens*, London 1978.
- McHardy 2008 McHardy, F. *Revenge in Athenian culture*, London 2008.
- Nilsson 1985 Nilsson, M.P. *Olympen*, Stockholm 1985 (1919).
- Osgood 2017 Osgood, J.M. 'Is revenge about retributive justice, deterring harm, or both?', *Social and personality psychology compass*, 11:1, 2017, e12296.

- Parker 1983 Parker, R. *Miasma: Pollution and purification in early Greek religion*, Oxford & New York 1983.
- Pomeroy 1995 Pomeroy S. *Goddesses, whores, wives and slaves: Women in Classical Antiquity*, New York 1995 (1975).
- Rabinowitz 1993 Rabinowitz, N.S. *Anxiety veiled: Euripides and the traffic in women*, Ithaca, N.Y. & London 1993.
- Solomon 1994 Solomon, R.C. 'Sympathy and vengeance: The role of the emotions in justice', i *Emotions: essays on emotion theory*, eds. van Goozen, S.M.H. van de Poll, N.E. & Sergeant, J.A. Hillsdale, N.J. 1994.
- Sjöberg 2012 Sjöberg, B.L. 'More than just gender: The classical *oikos* as a site of intersectionality', i *Families in the Greco-Roman world*, eds. Laurence, R. & Strömberg, A. New York 2012.
- Vernant et al 1988 Vernant, J-P. & Vidal-Naquet, P. *Myth and tragedy in ancient Greece*, New York 1988.
- Wohl 1998 Wohl, V. *Intimate Commerce: Exchange, gender and subjectivity in Greek tragedy*, Austin, TX, 1998.
- Zeitlin 1996 Zeitlin, F.I. *Playing the other: Gender and society in Classical Greek literature*, Chicago & London 1996.
- Nätkälla
- Kain 1998 Kain, P. *How to do a close reading*, www.writingcenter.fas.harvard.edu 1998.
- Uppslagsverk
- RE 11 Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1922.